

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА ПСИХОЛОГІЇ

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА МАГІСТРА

**на тему: СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ
ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ ОСОБИСТІСНОЇ ЗРІЛОСТІ ТА НАЦІОНАЛЬНОЇ
ІДЕНТИЧНОСТІ У СТУДЕНТІВ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ**

Виконала: студентка II курсу,
групи 8.0539

спеціальності: 053 Психологія
освітньої програми: 053 Психологія

Смирнова Альона Володимирівна

Керівник: к.психол.н., доцент кафедри
психології Губа Н.О.

Рецензент: к.психол.н., доцент кафедри
психології Лукасевич О.А.

Запоріжжя
2020

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет соціальної педагогіки та психології
Кафедра психології
Рівень вищої освіти магістр
Спеціальність 053 Психологія
Освітня програма Психологія

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри _____

к.психол.н., доцент. Н.О. Губа

« ____ » _____ 2020р.

З А В Д А Н Н Я

НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТЦІ

Смирнової Альони Володимирівни _____

1. Тема роботи Соціально-психологічні особливості взаємозв'язку особистісної зрілості та національної ідентичності у студентів закладів вищої освіти

керівник роботи Губа Н.О. к.психол.н., доцент кафедри психології

затверджені наказом ЗНУ від «14» липня 2020 року №4032-с

2. Строк подання студентом роботи _____

3. Вихідні дані до роботи аналіз психолого-педагогічної літератури

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити) розкрити сутність поняття «національна ідентичність» як складової его-ідентичності особистості студента, визначити зміст поняття та структуру особистісної зрілості, а також її зв'язок з системою ідентичностей особистості, виявити особливості становлення особистісної зрілості та національної ідентичності в юнацькому віці, емпірично дослідити та встановити рівень сформованості національної ідентичності та особистісної зрілості студентів, а також особливості взаємозв'язку між ними, сформулювати рекомендації щодо розвитку національної ідентичності у студентів в закладах вищої освіти.

5. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень) 15 таблиць

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		Завдання видав	Завдання прийняв
Вступ	Губа Н.О., доцент		
Розділ 1	Губа Н.О., доцент		
Розділ 2	Губа Н.О., доцент		
Висновки	Губа Н.О., доцент		

7. Дата видачі завдання _____

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1.	Збір та систематизація матеріалу	січень-квітень 2020р.	Виконано
2.	Написання вступу	травень 2020	Виконано
3.	Робота над першим розділом	вересень 2020	Виконано
4.	Робота над другим розділом	жовтень-листопад 2020	Виконано
5.	Формулювання висновків	листопад 2020	Виконано
6.	Передзахист	листопад 2020	Виконано
7.	Нормоконтроль	грудень 2020	Виконано

Студент _____ **А.В. Смирнова**

Керівник роботи _____ **Н.О. Губа**

Нормоконтроль

Нормоконтролер _____ **О.М. Грединарова**

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота магістра: 74 сторінки, 15 таблиць, 50 джерел, 1 додаток.

Об'єкт дослідження: національна ідентичність як компонент особистісної зрілості студентів.

Предмет дослідження: особливості зв'язку національної ідентичності та особистісної зрілості у студентів закладів вищої освіти.

Мета: теоретично та експериментально дослідити взаємозв'язок національної ідентичності та особистісної зрілості у студентів закладів вищої освіти.

Гіпотеза: рівень сформованості національної ідентичності студентів залежить від рівня їх особистісної зрілості.

Методи дослідження. Теоретичні: теоретичний аналіз наукових джерел, порівняння та узагальнення даних дослідження; емпіричні методи: тестування, опитування та контент-аналіз.

Наукова новизна полягає у виявленні рівня особистісної зрілості та національної ідентичності і особливості їх взаємозв'язку з метою удосконалення способів формування позитивної національної ідентичності у студентів закладів вищої освіти.

Галузь використання: навчальні заклади різних типів (середні навчальні заклади, позашкільні, професійно-технічні та заклади вищої освіти).

ОСОБИСТІСНА ЗРІЛІСТЬ, ІДЕНТИЧНІСТЬ, СИСТЕМА ІДЕНТИЧНОСТЕЙ, НАЦІЯ, НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ.

SUMMARY

Smyrnova A.V. The correlation between personal maturity and national identity among students of higher-educational institutions.

The qualifying work includes Introduction, 2 Chapters, Conclusion, References (50 items), 1 appendix. The qualifying work consists of 74 pages, 67 of them are main text, and 15 tables.

The qualifying work gives a theoretical review of main development features of national identity and personal maturity in adolescence. It also contains the experimental research of the correlation between national identity and personal maturity of students.

The research object: national identity as a component of students' personal maturity.

The research subject: peculiarities of the correlation between national identity and personal maturity among students of higher-educational institutes.

The research goal: to investigate theoretically and experimentally the correlation between national identity and personal maturity among students of higher-educational institutes.

The research tasks are:

- To reveal the essence of the concept "national identity" as the component of the ego-identity of the student's personality.
- To define the content of the concept and structure of personal maturity, as well as its correlation with the system of personal identities.
- To identify the features of the formation of personal maturity and national identity in adolescence.
- To empirically investigate and to establish the level of formation of national identity and personal maturity of students, as well as the peculiarities of the correlation between them.

- To formulate recommendations for the development of national identity of students of students of higher-educational institutes.

Chapter 1 «Theoretical analysis of the problem of the correlation between national identity and personal maturity» provides theoretical analysis of the essence of such phenomena as national identity and personal maturity and reveals main peculiarities of their development. This chapter composes the base to design the empirical research.

Chapter 2 «Empirical study of the peculiarities of correlation between national identity and personal maturity of students of higher-educational institutes» describes methods of the research. Results of the research have shown a weak correlation between national identity and personal maturity and revealed a low level of development of the conative component of national identity. Chapter 2 includes recommendations for the development of the conative component of national identity of students of higher-educational institutes.

Key words: personal maturity, identity, identity system, nation, national identity.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	8
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ ЗВ'ЯЗКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ТА ОСОБИСТІСНОЇ ЗРІЛОСТІ СТУДЕНТІВ.....	12
1.1. Сутність поняття «національна ідентичність» як складової его-ідентичності особистості.....	12
1.2. Зміст поняття та структура особистісної зрілості, її зв'язок з системою ідентичностей особистості.....	22
1.3. Особливості становлення особистісної зрілості та національної ідентичності в студентському віці.....	30
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ТА ОСОБИСТІСНОЇ ЗРІЛОСТІ СТУДЕНТІВ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ.....	35
2.1. Організація проведення дослідження.....	35
2.2. Результати дослідження рівня особистісної зрілості студентів.....	38
2.3. Результати дослідження сформованості національної ідентичності студентів.....	48
2.4. Результати дослідження особливостей взаємозв'язку особистісної зрілості та національної ідентичності.....	52
2.5. Рекомендації щодо формування позитивної національної ідентичності у студентів закладів вищої освіти.....	59
ВИСНОВКИ.....	64
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	67
ДОДАТКИ.....	72

ВСТУП

Актуальність дослідження. За весь час свого існування Україна пройшла крізь величезну низку подій, одні з яких ускладнювали процес формування національної самоідентичності її громадян, а інші – навпаки, ставали націєтворчими та об'єднували людей. Останні вісім років також стали одними з найбільш значущих для нашої країни, адже вони мали величезний вплив на всі суспільні та державні процеси. Євромайдан, анексія Кримського півострову, війна на сході, активізація інтеграційних процесів в європейське суспільство та багато інших обставин зумовили пробудження в людей патріотичного духу та національної самосвідомості.

Попри це, питання про те, якою мовою говорити, чи варто знати історію своєї країни та особливості її культури, чи дотримуватися національних традицій все ще є наріжним каменем конфліктів між українцями. Наявність такої невизначеності є показником низького рівня національної ідентичності у громадян. Крім того, відсутність в закладах вищої освіти програм національно-патріотичного виховання негативно впливає на формування у студентів національної самосвідомості та ідентичності.

Як зазначав Е. Еріксон, самоідентичність або еґо-ідентичність лежить в основі формування зрілої особистості. Розквіт процесу формування ідентичності припадає саме на юнацький вік – тобто вік студентства, який, окрім того, є особливо значущим для становлення особистісної зрілості.

Умови, які склалися в Україні на сьогоднішній день, візуалізують гостру потребу в активних особистостях, здатних самостійно приймати рішення, брати на себе відповідальність; людях, що чітко усвідомлюють себе, як частину нації, мають активну громадянську позицію та готові відстоювати інтереси своєї держави та нації. Отже, формування такої особистості постає зараз як одне з головних та найбільш пріоритетних завдань, реалізація якого є можливою за умов наявності чітких уявлень щодо особливостей взаємозв'язку між

феноменами особистісної зрілості та національної ідентичності. Все це обумовлює актуальність досліджуваної проблеми.

Проблема становлення ідентичності та національної ідентичності, як одного з її компонентів активно вивчалася такими вченими як Г. Брейкуелл, А. Ватерман, Г.В. Гарбузова, Е. Еріксон, Д.В. Колесов, П. Рікер, Д.В. Піонтковська, Л.М. Співак, К.Б. Шнейдер та ін. В свою чергу особливості формування особистісної зрілості досліджувалися як зарубіжними (А. Бандура, А. Маслоу, Г. Олпорт, З. Фрейд, К. Роджерс) так і вітчизняними (М.Й. Боришевський, Ю.З. Гільбух, О.А. Лукасевич, Л.Е. Орбан-Лембрик, О.С. Штепа) науковцями.

Слід також зауважити, що таким вченим, як Е. Еріксон та О.С. Штепа вдалося встановити зв'язок між самоідентичністю особистості та її зрілістю [44]. Однак проблема взаємозв'язку особистісної зрілості та національної ідентичності все ще залишається не дослідженою.

Об'єкт дослідження: національна ідентичність як компонент особистісної зрілості студентів.

Предмет дослідження: особливості зв'язку національної ідентичності та особистісної зрілості у студентів закладів вищої освіти.

Мета: теоретично та експериментально дослідити взаємозв'язок національної ідентичності та особистісної зрілості у студентів закладів вищої освіти.

Гіпотеза: рівень сформованості національної ідентичності студентів залежить від рівня їх особистісної зрілості.

Виходячи з поставленої мети та гіпотези, завданнями дослідження є:

1. Розкрити сутність поняття «національна ідентичність» як складової его-ідентичності особистості студента.
2. Визначити зміст поняття та структуру особистісної зрілості, а також її зв'язок з системою ідентичностей особистості.
3. Виявити особливості становлення особистісної зрілості та національної ідентичності в юнацькому віці.

4. Емпірично дослідити та встановити рівень сформованості національної ідентичності та особистісної зрілості студентів, а також особливості взаємозв'язку між ними.

5. Сформулювати рекомендації щодо розвитку національної ідентичності у студентів в закладах вищої освіти.

Методи дослідження. В даній кваліфікаційній роботі було використано теоретичний аналіз психологічної літератури досліджуваної нами проблеми та емпіричні методи, такі як тестування, опитування та контент-аналіз. Також було використано статистичні методи оцінки експериментальних даних, такі як метод статистичних критеріїв та кореляційний аналіз.

Для дослідження особистісної зрілості студентів було використано методику «Самоактуалізаційний тест» (САТ), розроблений авторами Ю.Е. Альшиною, Л.Я. Гозманом, М.В. Загиною та М.В. Кроз на базі опитувальника особистісних орієнтацій РОІ, розробленого Е. Шостромом.

Для виявлення рівня сформованості національної ідентичності нами було використано дві методики. Перша методика – це тест Куна-Макпартленда «Хто я?» в інтерпритації Т.В. Румянцевої.

Друга методика, яку було використано для діагностики рівня національної ідентичності студентів, є розроблена нами анкета-опитувальник, що складається з 30 тверджень. Дана анкета побудована на концепції трьохкомпонентної структури національної ідентичності. Опитувальник має чотири шкали: загальний показник рівня сформованості національної ідентичності, рівень когнітивного компоненту, афективного та конативного.

Для статистичної перевірки гіпотез було використано непараметричний статистичний критерій U – Манна – Уїтні, а для кореляційного аналізу використовувався метод кореляції Спірмена.

Наукова новизна полягає у виявленні рівня особистісної зрілості та національної ідентичності і особливості їх взаємозв'язку з метою удосконалення способів формування позитивної національної ідентичності у студентів закладів вищої освіти. Вперше було досліджено зв'язок між

особистісною зрілістю та національною ідентичністю, виявлено особливості їх формування в юнацькому віці і надано рекомендації щодо розвитку національної ідентичності у студентів закладів вищої освіти.

Практичне значення. Результати дослідження мають високу практичну значущість, адже можуть бути використані для розробки ефективних програм з патріотичного виховання і формування національної ідентичності та в подальшому застосовуватися як у різноманітних закладах освіти (починаючи від школи та закінчуючи закладами вищої освіти), так і різноманітними громадськими організаціями.

Надійність і вірогідність даного дослідження забезпечується використанням стандартизованих та валідних методик, застосуванням надійних методів статистичної обробки даних (а саме, статистичного та кореляційного аналізу) та репрезентативністю вибірки.

Структура та обсяг роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до розділу, загальних висновків, списку використаних джерел (50 джерел) та одного додатку на трьох сторінках. Обсяг роботи складає 74 сторінки. Робота містить 15 таблиць.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ ЗВ'ЯЗКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ТА ОСОБИСТІСНОЇ ЗРІЛОСТІ СТУДЕНТІВ

1.1. Сутність поняття «національна ідентичність» як складової его-ідентичності особистості

Розглядаючи феномен «національна ідентичність» варто зазначити, що він є відносно «молодим» та малодослідженим в психологічній науці. Він базується на понятті «ідентичність», вивчення якого сягає корінням часів античності.

Слово «ідентичність» походить від латинського і означає «тотожність», тобто свого роду рівність, єдність, схожість. В психологічному контексті поняття «ідентичність» тісно пов'язується з категорією «особистість» і розглядається скоріше як певна властивість, завдяки якій людина може співвідносити себе з іншими, відчувати свою приналежність до певної групи, зберігаючи при цьому власну цілісність. В основі особистісної ідентичності лежить питання «хто я», відповіді на яке створюють цілісну картину власної особистості: своїх вподобань, соціальних ролей, кордонів своєї особистості, а також усвідомлення своїх подібностей та відмінностей до інших людей, спорідненості з ними.

Довгий час ідентичність була проблемним полем філософії та розглядалась як певна тотожність, основа буття, що охоплює все існуюче. Вивченням цього займалися такі відомі філософи античності як Платон та Арістотель. Цікавим та більш прогресивним є погляд представника німецької класичної філософії Й. Г. Фіхте [11]. Вивчаючи ідентичність, він дійшов висновку, що в основі її розвитку лежить заперечення, що виникає коли одне

«Я» зустрічається з іншим. Це призводить до формування певних особистісних меж. Одночасно з цим чуже «Я» є стимулом для розвитку власного «Я». Отже ідентичність є таким компонентом структури особистості, який, з одного боку, забезпечує певну сталість «Я» індивіда, а з іншого спонукає це «Я» до змін та, к наслідок, розвитку.

У сфері психології одним з піонерів у дослідженні проблеми ідентичності був австрійський психолог З. Фройд. Він ввів поняття «ідентифікація», що є значущим механізмом взаємодії індивіда та групи. Ідентифікація є процесом, який за допомогою окремих специфічних механізмів приводить до формування ідентичності. Ідентичність же, в свою чергу, є заключним результатом, кінцевим утворенням процесу ототожнення. На думку З. Фройда ідентичність формується в процесі прийняття особливостей поведінки «батьків», де замість «батьків» може виступати й «Супер-Его» іншої особистості. Ідентифікація є своєрідним несвідомим механізмом, в якому «Его» особистості засвоює якості певної групи, людини чи об'єкта. Ці якості можуть бути як негативними, так і позитивними. Те, наскільки успішною буде ідентифікація, залежить від значущості спільності з особою: чим вона більша, тим більш успішно пройде процес ідентифікації. Це вказує на те, що ідентифікація можлива тільки за умов реальної значущості об'єкта, з яким людина себе співвідносить.

Саме ж поняття «ідентичність» в найбільш класичному його розумінні ввів в літературний обіг психолог Е. Еріксон. Розвиваючи свої ідеї в рамках психології розвитку Еріксон дійшов висновку, що процес становлення ідентичності є частиною психосоціального розвитку особистості [46]. Він вважав, що саме підлітковий вік та вік раннього юнацтва, тобто вік від 12 до 20 років, є сензитивним для формування ідентичності особистості. В цьому віці людина найгостріше стикається з необхідністю самовизначення, що призводить до так званої кризи ідентичності[47]. Ефективне розв'язання цієї кризи завершується формуванням адекватної позитивної ідентичності. Це передбачає чітке усвідомлення людиною власних особистісних кордонів, знання про свої соціальні ролі, систему цінностей, спрямованість, принципи тощо. У разі

несприятливого проходження кризи може сформуватися неадекватна ідентичність, що призводить до певного стану невизначеності. Образ «Я» людини залишається розмитим: вона не здатна усвідомити свої бажання, зрозуміти, яке положення займає в соціумі (які соціальні ролі виконує), її світогляд є невизначеним, адже постійно змінюється під впливом соціального оточення тощо. Це свого роду людина, яка погано знає, хто вона і куди рухається.

Е.Еріксон стверджував, що ідентичність формується через включення в соціум, тобто через процес взаємодії з іншими людьми, різноманітними соціальними групами. Завдяки цьому відбувається процес співвіднесення себе з іншими, відчуття зв'язку, спорідненості, єдності з ними, усвідомлення власної особистості, як частини цієї групи, свого місця в ній та водночас розуміння своєї відмінності, унікальності, неповторності та цілісності. В найбільш широкому розумінні ідентичність можна вважати сформованою, коли людина здатна дати відповідь на питання «Хто я?».

Еріксон розділяв ідентичність на індивідну (усвідомлення своїх характеристик: зовнішності, здібностей, характеру і т.д.), особистісну (розуміння власної унікальності, неповторності) та соціальну (допомагає виявити схожих на нас) [48]. Ще один погляд на розуміння проблеми ідентичності відображений у теорії соціальної ідентичності Г. Хеджфела. Згідно з його теорією, у різних ситуаціях людина буде діяти або як особистість, або як частина соціальної групи. За рахунок цього ідентичність умовно ділиться на особистісну та соціальну.

Український дослідник С.П. Ревенко визначає ідентичність як «результат самоусвідомлення та самовизначення свого «Я», наслідком чого є «динамічна система уявлень людини про себе, оцінок своїх дій, думок, почуттів, моральності, інтересів, ідеалів і мотивів поведінки, цілісна оцінка самого себе як особистості, свого місця в житті, відчуття особистісної цінності» [30].

Таким чином его-ідентичність є важливим утворенням в структурі «Я» людини, адже в більшій мірі визначає всі його особливості. Вона складається з

системи ідентичностей. Особистісна ідентичність виступає як фактор самобутності та унікальності людини, усвідомлення власних особливостей, цінностей, спрямованості, задатків. А соціальна ідентичність відповідає за почуття приналежності, спорідненості з певною спільнотою, групою, сприяє розділенню людей на схожих та не схожих, своїх та чужих, поділ на «МИ» та «ВОНИ». Відповідно до того, якої сфери життя вона стосується, соціальна ідентичність може поділятися на безліч видів: сімейну, релігійну, національну, політичну, професійну, територіальну тощо. В даному випадку нас цікавитиме саме національна ідентичність, як складова его-ідентичності особистості.

В основі національної ідентичності закладено два поняття: ідентичність та нація. Якщо з розумінням поняття «ідентичність» питань не виникає, то тлумачення поняття «нація» є досить неоднозначним. З латинської мови нація дослівно перекладається як народ. Однак на сьогодні при вживанні слова «нація» не мається на увазі будь-який народ. Зазвичай це той народ, що «має власну державність, суверенність та політичну єдність» [20]. Нація має два основних компоненти: політичний та етнічний. Політичний компонент включає в себе соціально-економічний і правовий елементи та певний політичний устрій, що в сукупності утворюють державу, жителі якої об'єднані громадянством. В даному випадку нація є спорідненою з поняттям держава. Етнічний компонент передбачає скоріше культурно-територіальні аспекти буття людини. На етнічному рівні обов'язковими факторами, що об'єднують представників тієї чи іншої нації є територія, мова, традиції, релігія, народна творчість тощо. Однією з особливостей нації є те, що зазвичай вона поліетнічна. Вона може складатися як з одного основного етносу та етноменшин, так бути утвореною у відносно рівній мірі представниками різних етнічних груп. В сучасній етнопсихології під нацією розуміється певна спільнота, яка об'єднується за духовними, територіальними, історичними, економічними та культурними ознаками. Прийнято вважати, що виникнення нації пов'язане з періодом становлення капіталізму [15].

Узагальнюючи все вказане вище, можна сказати, що нація – це спільність, яка утворена однією або декількома етнічними групами, що об'єднані між собою соціально-економічним, політико-правовим та культурно-історичним компонентами. Відповідно національність – це приналежність людини до певної нації. Однак окрім всього цього варто зазначити, що нація може існувати тільки за умов єдності її представників, їх спорідненості, згуртованості. Така «монолітність» нації забезпечується процесом ототожнення людей з особливостями її культури, тобто процесом ідентифікації. В результаті цього процесу формуються національна ідентичність та свідомість. Це вважається одним з найголовніших компонентів, завдяки яким нація здатна вистояти та зберегти свої характерні особливості.

Оксфордський словник визначає національну ідентичність як відчуття нації як єдиного цілого, представленого самобутніми традиціями, культурою та мовою (переклад наш. – С.А.). П. Альтер розділяв ідентичність на культурно-національну та громадянсько-політичну. До першої він відносив все, що стосується культурного життя суспільства: мову, релігію, звичаї та традиції, фольклор тощо, в той час як під другою розумів політичну та правову свідомість [34]. Ще одним з дослідників національної ідентичності є Е. Сміт, який запропонував розділити національну ідентичність на громадянську та етнічну. Громадянська ідентичність пов'язана з політичним компонентом нації, тобто включає в себе територіальний, політико-правовий та культурно-ідеологічний елементи. Сміт називав її західною моделлю ідентичності. А етнічна, в свою чергу, включає культурний компонент, а саме, мову, традиції та спільність походження. Цю модель він назвав східною. Він також зазначав, що «національна ідентичність – це абстрактна, багатовимірна конструкція, пов'язана з багатьма різноманітними сферами життя і здатна до численних перетворень та поєднань» [35].

Однією з основних проблем визначення поняття національна ідентичність є розбіжність поглядів на її етнічний компонент. Так О. Бичко стверджує думку про те, що існує принципова різниця між поняттями етнічної та національної

ідентичності. В основу їх розбіжності він закладає різність сутності таких понять, як «етнос» та «нація». Він також вважає, що національна ідентичність пов'язана з формуванням національної самосвідомості [2]. Національну ідентичність також розглядають як багатокomпонентний конструкт, що складається з територіального елемента, культурного або етнонаціонального елемента, політичного компонента, націоналізму та патріотизму. К. Калхун стверджував, що в структурі національної ідентичності є два компоненти: етнічний та національний [34]. О.В. Нельга об'єднує етнічний та національний компоненти, визначаючи самоідентифікацію та самосвідомість як етнонаціональні [20]. Виходячи з визначення поняття «нація», на яке ми опираємось у даному дослідженні, доцільно вважати, що національна ідентичність – це структура «Я» особистості, що утворюється в процесі ототожнення людиною себе з представниками певної нації та включає в себе етнічний (культура, традиції, територія) та політичний (громадянство, правовий елемент, ідеологія, державна мова тощо) компоненти.

Розвиток національної ідентичності відбувається поступово, починаючи з раннього дитинства та досягаючи свого піку в юнацькому віці. Національна ідентичність дитини починає формуватися ще тоді, коли вона чує, якою мовою розмовляють оточуючі, слухає казки, вірші та колискові, що розказує та співає їй мати. На цьому етапі національна ідентичність ще не виділена та не сформована як окремий структурний компонент «Я», однак саме це закладає фундамент, з якого починається її розвиток. Він бере своє продовження в школі, коли з дитиною спілкуються державною мовою, знайомлять з символікою та гімном рідної країни, розказують про національну культуру, вивчають народну творчість. На формування національної ідентичності мають вплив буквально всі сфери життя. Перегляд новин, спілкування, читання літератури, прослуховування пісень все це опосередковано впливає на особистість через мову, пропаганду, факти і т.д. Однак найбільш активно національна ідентичність розвивається наприкінці підліткового та на початку юнацького віку, коли утворюється сталий світогляд, відбувається усвідомлення

своїх соціальних ролей, формується его-ідентичність. В літературі описані різні підходи до визначення особливостей розвитку національної ідентичності. Так

I. Татаренко виділяє три етапи її формування:

- стадія етнодиференціації (формується базове розділення на «ми» та «вони»);
- стадія вироблення стереотипів (до розділення на базові категорії «ми» та «вони» додається формування їх образів у вигляді конкретних характеристик);
- стадія формулювання національного ідеалу (формується національна ідеологія) [39].

К. Коростеліна вказує, що існує три складника у процесі формування національної ідентичності:

- прийняття специфічних елементів національної ідентичності (цінності, очікування, релігія тощо);
- розвиток орієнтації в нації;
- визначення себе як члена цієї нації [13].

Варто зазначити, що окрім факторів, які опосередковано впливають на формування національної самоідентичності, є ще й чинники, що напряду сприяють її становленню. Так О.В. Гора займався вивченням питання впливу освітнього середовища на розвиток національної ідентичності. Він зазначив, що велику роль відіграє наявність в змісті дисципліни національного компоненту [8]. Саме через цей компонент у студентів відбувається процес національної ідентифікації. Д.В. Піонтковська довела, що важливим фактором, який впливає на рівень розвитку національної ідентичності є спеціальність, на якій навчається студент [24]. В. Ф. Соколова вказувала, що вивчення студентами української мови та літератури є одним з головних елементів, що забезпечує становлення національної ідентичності та свідомості [36]. В. Огнев'юк зазначав, що саме освіта повинна забезпечувати адекватне формування національної ідентичності, не допускаючи розвитку її негативних проявів [22]. На думку Т. Кошманової одним з компонентів національної ідентичності є

етнічна толерантність. Вона вважала, що для активізації її розвитку важливим є мультикультуралізм у змісті освітнього процесу [50]. Л.М. Співак зазначила, що важливим чинником розвитку позитивної національної ідентичності є застосування спеціальних методик та технологій і, насамперед, в рамках тих дисциплін, що найбільше сприяють її розвитку та вивчаються переважно більшістю [37]. Все це дає підстави стверджувати, що одним з центральних факторів, які мають безпосередній прямий вплив на формування позитивної національної ідентичності студентів є освітнє середовище.

Також значущим у формуванні національної ідентичності є регіональний вплив, тобто місце проживання. Різноманітні міжетнічні протистояння, які відбуваються переважно на кордонах країни, та особливості культури сусідніх держав мають суттєвий вплив на жителів прикордонних областей. Основним важелем впливу в даному випадку виступає пропаганда. А.В. Гафіатуліна саме досліджувала вплив регіону на особливості становлення в українських студентів національної ідентичності. В результаті дослідження вчена виявила «...регіональні особливості національної самосвідомості студентської молоді» [7, 3]:

- для студентів із південного регіону України притаманний високий рівень національного самозвинувачення;
- для студентів північного регіону – високі показники значущості себе як представників національної спільноти;
- для студентів західних регіонів притаманна варіативність субетнічної приналежності;
- для студентів східних регіонів характерним є домінування регіональної приналежності.

Слід також зазначити, що у випадку, якщо процес ідентифікації протікає з певними труднощами, а навколишнє середовище не сприяє йому, то наслідком може бути несформована ідентичність. Для особистості з такою ідентичністю характерними є повна байдужість до всього, що пов'язане з нацією, відсутність або наявність формальних поверхневих знань історії, традицій та мови свого

народу, маргінальність. Однак ідентичність людини може набувати ще двох відтінків. У випадку, коли людина отримує переважно погану інформацію про свою державу та націю, у неї може сформуватись негативна ідентичність, проявами якої будуть відраза та злість до всього, що стосується її нації. Ще одним варіантом розвитку негативної національної ідентичності, що пов'язаний з протилежною ситуацією у вигляді перебільшення значущості та величності нації є, як вказує В. Огнев'юк, націоналізм [22]. Так як важливим елементом національної ідентичності є прояв толерантності до інших етнічних та національних груп, націоналізм не вважається здоровим проявом ідентичності, бо передбачає можливий прояв нетерпимості до інших етносів та націй, сліпий фанатизм.

Окреме питання постає щодо структури національної ідентичності. Існує думка, що це радше щось абстрактне, що проявляється на чуттєвому рівні, є ніби станом душі. Це почуття тотожності, близькості, єдності, спорідненості, подібності до тих, хто належить до твоєї нації. Вважається також, що національна ідентичність складається з усвідомлення своєї приналежності до певної нації, переважно на основі знань про неї, та відчуття цієї приналежності.

М. Баррет виділяє в структурі ідентичності два компоненти:

- когнітивний (знання про ознаки своєї нації; наявність розуміння того, як представники іншої нації або етносу сприймають та оцінюють її; усвідомлення себе, як представника цієї нації);
- афективний компонент (полягає в емоційному ставленні людини до своєї нації, рівні прихильності до неї) [49].

Однак деякі автори додають сюди також конативний компонент, як певний діяльнісний елемент. О. В. Гора виділяє в структурі національної ідентичності три компоненти: когнітивний, афективний та конативний [8]. На когнітивному рівні національна ідентичність людини проявляється у:

- знаннях про особливості своєї нації (знаннях державної мови, традицій та звичаїв, культури та історії);
- значущість своєї приналежності до тієї чи іншої нації

- розуміння того, що є об'єднуючими елементами нації.

До афективного компоненту національної ідентичності дослідник відносить:

- відчуття спорідненості зі своєю нацією, приналежності до неї;
- повага до всіх членів нації, почуття, що пов'язані зі своєю національною спільнотою (наприклад, гордість);
- повага до представників інших національностей та етносів.

В якості конативного компоненту О.В. Гора виділив:

- активне соціальне та культурне життя в рамках своєї національної спільноти;
- використання державної мови;
- включеність в громадське життя.

Отже базуючись на всьому вищесказаному можна зробити висновок, що національна ідентичність – це структурний компонент особистісного «Я», який утворюється в результаті процесу ототожнення людини з певною національною спільнотою та є багатоконпонентним утворенням. Будучи різновидом соціальної ідентичності, національна ідентичність є важливою складовою его-ідентичності особистості. Її становлення бере початок на стадії раннього дитинства, де формується опосередковано та ще не має чіткої структури, і досягає піку свого розвитку у юнацькому віці. Одним з центральних факторів, що напряму впливає на її становлення є освітнє середовище. А в своїй структурі вона містить три компоненти: когнітивний (як система знань про свою націю), афективний (як комплекс почуттів, пов'язаних з приналежністю до певної нації) та конативний (як включеність в життя нації на діяльнісному рівні).

1.2. Зміст поняття та структура особистісної зрілості, її зв'язок з системою ідентичностей особистості

Проблема розвитку зрілої особистості є надзвичайно актуальною в рамках психологічного виміру. Функціонування такої людини зазвичай пов'язують з її ефективністю, цілеспрямованістю, вмінню стійко переносити життєві труднощі та адаптуватися відповідно до вимог ситуації. Це активна, гнучка та наполеглива людина, яка чітко усвідомлює, хто вона та чого прагне. Людина, яка здатна самостійно приймати рішення, брати на себе відповідальність, адекватно оцінювати реальність та взаємодіяти з оточуючими. Однак варто зазначити, що попри це на сьогоднішній день не існує єдиного конкретного визначення поняття особистісної зрілості. Одні з перших уявлень про особистісну зрілість з'явилися в рамках гуманістичного, психоаналітичного підходу та теорії соціального когнітивізму і виражалися дещо іншими поняттями. Так, наприклад, в рамках гуманістичного підходу активно вивчав цю проблему А. Маслоу. В центрі його теорії лежить прагнення людини до самоактуалізації, як вершини піраміди потреб. На основі цього він ввів поняття самоактуалізованої особистості, яка і є зразком психологічно зрілої людини. Ще одним представником гуманістичного напрямку, який досліджував дану проблематику є К. Роджерс. Він використав термін «повноцінно функціонуюча особистість» щоб описати людину, яка відкрита новому досвіду, прагне самопізнання та самореалізації, є психологічно зрілою та високоадаптивною. Працюючи в рамках психоаналітичного підходу З. Фройд стверджував, що зрілою особистістю є та, що здатна до сублімації. Представник концепції соціального когнітивізму А. Бандура розвиваючи теорію самоефективності виділив людину, для якої характерна впевненість у власних силах та компетентності, віра в успішність її діяльності, наполегливість в досягненні цілей. Таку людину він називав самоефективною особистістю.

Поняття «зрілості» з'явилося дещо пізніше і передбачало певний віковий період з одного боку, та психологічну характеристику розвитку з іншого. Вона є однією з категорій акмеології та описує досягнення найвищої точки розвитку особистості. Зрілість як якісна характеристика розвитку особистості активно вивчалася радянськими та вітчизняними вченими. Л.П. Овсянецька та Г. Саллівен підкреслювали, що зрілість визначається саме психологічним рівнем розвитку [21]. Такі вчені як А.Я. Гальперін та В.І. Слободчиков стверджували, що особистісна зрілість пов'язана з рівнем відповідальності. Е.З. Омаров зазначав, що зріла особистість – це така, що спроможна приймати відповідальні рішення, які сприяють реалізації її цілей та детермінують майбутнє. Л.Е. Орбан-Лембрик виділила самореалізацію як основний показник зрілості зазначаючи, що визначним є момент, коли постановка цілей переходить у їх реалізацію. І.А. Шляпнікова вказує, що зрілість є особистісною якістю, яка визначає здатність ефективно розв'язувати життєві задачі. У словнику за редакцією П.П. Горностая та Т.М. Титаренко особистісна зрілість визначається як багатокomпонентне явище, що передбачає високий розвиток таких її складових, як біологічна (фізіологія) та психологічна (соціальний елемент, воля, інтелект, моральність). Н.О. Антонова та Л.І. Рибачук визначають особистісну зрілість як «...сукупність властивостей, що характеризують людину, як здатну до відповідальної автономії, самовизначення і самоприйняття, відкритості новому досвіду» [4].

Базуючись на вищесказаному можна зробити висновок, що особистісна зрілість є феноменом, який забезпечує здатність людини до відповідальності, самостійності, її високу ефективність та відкритість новому досвіду. Причому основним критерієм, який є визначальним є саме рівень відповідальності.

Відсутність єдиного підходу до розуміння явища особистісної зрілості породжує розбіжності і в визначенні його структури. О.А. Лукасевич визначила «внутрішню готовність, здатність до вчинкової діяльності» [14] головним показником особистісної зрілості. В її структурі дослідниця виділила такі елементи, як: креативність, відповідальність, мудрість, самостійність,

впевненість, альтруїстичність, цілеспрямованість. М.Р. Миронова та С.Л. Братченко розділили критерії особистісної зрілості на внутрішньоособистісні та міжособистісні. Внутрішньоособистісні компоненти включають в себе:

- прийняття та розуміння себе;
- відкритість внутрішньому досвіду переживань;
- відповідальна свобода;
- цілісність та конгруентність;
- динамічність (гнучкість та відкритість змінам).

До міжособистісних компонентів відносяться:

- прийняття та розуміння інших;
- соціалізованість (конструктивні соціальні відносини, компетентність в розв'язанні міжособистісних проблем);
- творчу адаптивність (в аспекті ставлення до життєвих проблем) [5].

О.С. Штепа запропонувала диспозиційну модель особистісної зрілості. Вона зазначила, що риси, які є притаманними зрілій особистості, є сумірними, тобто такими, що «...взаємоактивують і взаємодоповнюють одна одну» [44, 13]. До них дослідниця віднесла «...синергічність, автономність, контактність, самоприйняття, креативність, толерантність, відповідальність, глибинність переживань, децентрацію, життєву філософію» [44,9-10]. Ще один український дослідник Ю.З. Гільбух створив опитувальник, що допомагає виявити рівень особистісної зрілості, де в якості компонентів останньої виділив:

- мотивацію досягнень;
- ставлення до власного «Я»;
- почуття громадянського обов'язку;
- життєву позицію;
- здатність до психологічної близькості з іншою людиною.

Г.С. Сухобська у якості показників зрілості особистості виділяє здатність до:

- прогнозу своєї поведінки, що формується на основі здатності знаходити та обробляти необхідну інформацію відповідно до поставленої мети;

- мобілізації для досягнення поставленої мети попри обставини та внутрішньому бажанню зупинитися (у разі, якщо це бажання соціально не мотивоване);
- самостійного відслідковування процесу виконання дій та результату, до якого вони приводять;
- рефлексії, яка допомагає оцінити отриманий результат, та в основі якої лежать об'єктивність та сформованість самосвідомості;
- робити певні висновки з власної поведінки, що додатково розвиває об'єктивність та якість прогнозування;
- адекватного емоційного прояву щодо різних проявів власної поведінки [38].

Таким чином можна зробити висновок, що зрілість є свого роду вершиною розвитку особистості, адже передбачає ефективне та продуктивне її функціонування. Це дозволяє виділити такі характерні риси зрілої особистості :

- емоційна зрілість як вміння керувати своїми емоціями (а саме: здатність зберігати спокій за різних життєвих обставин, вчитися на своїх помилках не застрягаючи в негативних емоційних станах);
- високий рівень самостійності та відповідальності (як здатність приймати складні рішення, покладаючись на себе; брати на себе відповідальність за реалізацію та наслідки цих рішень);
- високий рівень соціального інтелекту (як сукупність вмінь, що визначають здатність до успішної соціальної взаємодії та побудови конструктивних міжособистісних відносин);
- критичність та об'єктивність (як здатність адекватно оцінювати реальність себе та інших);
- відкритість новому досвіду (як жага до пізнання, допитливість, свого роду спонтанність);
- висока адаптивність (як гнучкість, здатність пристосовуватись до всієї багатоманітності ситуацій та життєвих умов);

- високий рівень самосвідомості (як усвідомлення себе, своїх подібностей та відмінностей з іншими суб'єктами, своїх соціальних ролей, здібностей, спрямованості, здатність до самоаналізу, самоконтролю).

Слід зазначити, що особистісна зрілість є фактором, становлення якого в більшій мірі закладається умовами зовнішнього середовища. Для повноцінного розуміння того, що впливає на її формування варто розглянути фактори, що детермінують розвиток кожного з її основних компонентів. Так, наприклад, базове формування самостійності та самосвідомості відбувається ще в дитинстві, коли особистість проходить кризу трьох років, або так звану кризу «Я сам!». Особливість проходження цієї кризи багато в чому визначає те, чи сформується в дитини ініціативність та повноцінне усвідомлення себе як самостійної особистості. Основний вплив на це має родина, особливості виховання якої може як посприяти цьому процесу, так і завадити. На розвиток соціального інтелекту значний вплив мають параметри соціального середовища, в якому знаходиться особистість і формується з самого дитинства. Первинний вплив має сім'я, в якій зростає та виховується людина, адже завдяки їй закладається базове розуміння особливостей міжособистісної взаємодії. Важливим є стиль виховання, який має вплив не тільки на розвиток соціального інтелекту, але й на самостійність та відповідальність, що є важливими складовими особистісної зрілості. Важливу роль відіграє також період дошкільного віку, коли дитина йде в дитячий садок і вчиться взаємодіяти з представниками своєї вікової категорії та особливості шкільного середовища. Емоційна зрілість в контексті вміння керувати своїми емоціями та здатності зберігати спокій у різних складних ситуаціях також формується переважно під впливом сім'ї та освітнього середовища. Особливості взаємодії батьків між собою та з дитиною, певні аспекти їх світогляду і загальний емоційний фон (атмосфера), що панує в родині, транслуються на дитину. Поведінка батьків в кризових ситуаціях, їх ставлення до невдач, поганих оцінок у дітей тощо закладають фундамент для розвитку емоційно стабільної особистості. Школа є також важливим фактором впливу на формування емоційної зрілості дитини.

Там успішність її становлення визначається особливостями міжособистісної взаємодії в системі «вчитель - учень» та «учень – учень». Критичне мислення є більш специфічним компонентом особистісної зрілості. Він формується переважно в процесі навчання, а отже рівень його розвитку багато в чому залежить від особливостей навчального процесу та методів навчання. Так за умов, коли навчання будується в рамках суб'єкт-об'єктних відносин, тобто застосовується переважно авторитарний стиль педагогічної діяльності, використовуються методи викладання, в яких учень пасивно відтворює вивчене, критичність мислення не розвивається. Для її активного формування важливим є використання спеціально організованих навчальних ситуацій, які націлені на розвиток критичного мислення та передбачають необхідність пояснення, аргументації, оцінки або спростування. Досліджуючи феномен особистісної зрілості українська вчена Н.М. Дідик зазначала, що одними з факторів, які впливають на настання зрілості є знання, вміння та навички людини [10]. Критичне мислення так само, як і здатність взаємодіяти з соціумом, відноситься саме до цієї категорії. За результатами дослідження Л.В. Потапчук стимулювання самостійності є важливим чинником, що визначає динаміку розвитку особистісної зрілості. Вона виявила, що показники рівня зрілості особистості в учнів шкіл-інтернатів є вищими, ніж в учнів звичайних шкіл. Відбувається це за рахунок того, що в школах-інтернатах умови соціального середовища вимагають значно більшої самостійності [26]. Все це дозволяє нам виділити два основних фактори, що впливають на становлення особистісної зрілості:

- сім'я (є важливою детермінантою, що обумовлює динаміку розвитку особистісної зрілості через виховання, особливості міжособистісної взаємодії батьків, їх світогляд, ставлення до негативних та позитивних життєвих ситуацій, загальний емоційний фон та рівень довіри, що панує в сім'ї);

- освітнє середовище (є чинником, що визначає інтенсивність формування особистісної зрілості через стосунки, які складаються між учнями;

через стиль викладання та особливості побудови відносин у системі «вчитель – учень»; через використання методів навчання, що стимулюють розвиток тих чи інших знань, вмінь та навичок).

Особистісна зрілість є важливим утворенням, що окрім високої ефективності та продуктивності передбачає також здатність усвідомлювати себе, свою цінність та цілісність, встановлювати кордони своєї особистості, співвідносити з іншими, мати чітке уявлення про свою приналежність до певних соціальних груп, а отже і свої соціальні ролі. Це все також описує людину з високим рівнем еґо-ідентичності. Н.М. Дідик зауважувала, що поява нової ідентичності може бути ознакою становлення особистісної зрілості [10]. Однак варто зазначити, що погляди вчених на особливості взаємозв'язку особистісної зрілості та ідентичності різняться. Одні науковці стверджують, що ідентичність є фактором, що сприяє розвитку особистісної зрілості, в той час як інші вчені виділяють її як одну ознак зрілості. Так, наприклад, О.С. Штепа нап'яму пов'язувала зрілість особистості з пережитою людиною ненормативною кризою ідентичності. Вона вважала, що зрілість особистості «...характеризується як психологічне новоутворення, що завершує юнацький і відкриває зрілий період життя людини...» [44, 15]. Підходи інших вчених вказують, що ідентичність є складовою особистісної зрілості. Вони виділяють прийняття і розуміння себе та інших, відчуття цілісності, розширене чуття «Я». Все це так чи інакше утворюється завдяки процесу ідентифікації, який дозволяє усвідомлювати цілісність свого «Я», ототожнювати себе з іншими суб'єктами, знаходити спільне та відмінне і, таким чином, краще розуміти себе та інших. Таким чином можна зробити висновок, що процес ідентифікації – це важливий фактор, що сприяє формуванню особистісної зрілості, адже є одним з головних частин процесу самоусвідомлення. А еґо-ідентичність, як результат процесу ідентифікації та частина самосвідомості являє собою безпосередньо компонент зрілості.

Як зазначалось раніше, фактори, що обумовлюють формування зрілої особистості впливають на людину з самого дитинства, тобто її становлення

відбувається в процесі онтогенезу. Варто звернути увагу, що феномен особистісної зрілості активно досліджувався в рамках психології розвитку. Представники даного підходу також дійшли висновку, що фундамент певних елементів зрілості закладається на різних вікових етапах. Автор однієї з найпопулярніших вікових періодизацій особистості Е. Еріксон зауважував, що на етапі, коли підлітковий період добігає кінця та наступає ранній юнацький вік, перед людиною постає задача самовизначення. Саме в цей період людина проходить особистісну кризу, пов'язану з формуванням ідентичності [47]. Це є фінальним моментом становлення особистісної зрілості. Від успішності проходження цієї кризи в значній мірі залежить рівень сформованості компонентів зрілості. Якщо криза проходить без певних ускладнень, то в людини формуються емоційна зрілість, відповідальність, здатність до успішної соціальної взаємодії тощо. Однак в іншому випадку розвивається так звана дифузна ідентичність, яка характеризується, в першу чергу, інфантилізацією, несамостійністю та безвідповідальністю.

Окремо варто виділити зв'язок між особистісною зрілістю та національною ідентичністю, як частиною системи ідентичностей. М.Й. Боришевський серед інших структурних характеристик особистісної зрілості виділив три, пов'язаних з національною ідентичністю людини:

- інтерес до минулого рідного краю;
- розвиненість національної самосвідомості;
- усвідомлення неоціненого значення рідної мови [4, 32-33].

Ці ознаки є когнітивними компонентами національної ідентичності та тільки підкреслюють її взаємозв'язок з феноменом особистісної зрілості.

Отже на основі вищевикладеного можна зробити висновок, що особистісна зрілість – це феномен, що забезпечує здатність людини до відповідальності, самостійності, високої ефективності, продуктивності та відкритості новому досвіду. Серед її критеріїв можна виділити: емоційну зрілість, високий рівень самостійності та відповідальності, вміння будувати конструктивні взаємовідносини, критичність та об'єктивність, відкритість

новому досвіду, висока адаптивність та високий рівень самосвідомості. До основних факторів, що впливають на її формування, відносяться сім'я та освітнє середовище. Крім того, одним з факторів, що сприяє розвитку особистісної зрілості, є процес ідентифікації. Він являє собою частиною процесу усвідомлення, кінцевим продуктом якого є сформована его-ідентичність, що автоматично стає елементом особистісної зрілості.

1.3. Особливості становлення особистісної зрілості та національної ідентичності в студентському віці

Як зазначалось раніше, і особистісна зрілість, й національна ідентичність є феноменами, основа яких закладається з самого дитинства, а їх розвиток та формування відбуваються в процесі всього онтогенезу. Однак слід зауважити, що кожне з цих явищ має свій сензитивний період, коли становлення відбувається найактивніше. Так формування національної ідентичності досягає свого піку наприкінці підліткового та на початку раннього юнацького віку. Таку ідею розвивав представник психології розвитку Е. Еріксон. Він запропонував періодизацію психосоціального розвитку особистості, де визначав ідентичність як основне новоутворення періоду підліткового та юнацького віку. Дослідник зазначав, що розвиток особистості відбувається за рахунок включення її в соціальні групи, таким чином відбувається і поступове становлення его-ідентичності. Починаючи з дитинства і до раннього юнацького віку, тобто до моменту остаточного формування ідентичності, у особистості відбувається ряд ідентифікацій, які і утворюють в подальшому систему ідентичностей. У віці 17-18ти років людина проходить через кризу ідентичності, яка є чи не найбільш значущою в процесі розвитку особистості. Від особливостей проходження кризи напряму залежить успішність самовизначення людини, яке в більшій мірі обумовлено цілісністю ідентичності особистості. Якщо вдале проходження кризи ідентичності приводить до

формування цілісної особистості, що усвідомлює себе та свої соціальні ролі, то негативним результатом цієї кризи може стати утворення дифузної ідентичності. Такі люди характеризуються тривожністю, інфантильністю, неготовністю вступати в доросле життя. Це відображається і на формуванні особистісної зрілості, адже одними з її складових є самостійність, високий рівень самосвідомості та сформованість его-ідентичності. Однією з особливостей становлення національної ідентичності в юнацькому віці є те, що формується вона під впливом освітнього середовища. Вчені довели, що становлення національної ідентичності обумовлюється специфікою спеціальності, на якій навчається студент [24] та дисциплінами, що підвищують інтенсивність розвитку національної ідентичності, та які вивчає більшість студентів [37].

Варто зазначити, що підлітковий період характеризується активним розвитком самосвідомості, образ «Я» набуває певної стійкості. За рахунок цього ідентичність ще не є достатньо сталою і продовжує розвиватись. Провідним мотивом діяльності на даному етапі є потреба в спілкуванні з однолітками та знаходженні свого місця в цій соціальній групі. Через це найбільший вплив на формування ідентичності в даному періоді має не родина та вчителі, а однолітки. Від того, в якому соціальному середовищі знаходиться підліток в цей момент, залежать і особливості подальшого формування його ідентичності. Юнацький вік, в свою чергу, є визначальним в становленні его-ідентичності, адже саме цей вік характеризується завершенням етапу самовизначення, формуванням сталого світогляду, здобуттям ідейної зрілості. На цьому етапі суттєвими факторами впливу на становлення ідентичності можуть стати ті інтереси та соціальне середовище, що були актуальними у підлітковому періоді. Так, наприклад, членство у злочинних угрупованнях може сприяти розвитку ідентичності злочинця. Те саме відбувається і з національною ідентичністю. Участь у різноманітних молодіжних громадських організаціях, спрямованих на патріотичне виховання, відвідування гуртків, що пов'язані з народною творчістю (народні танці, гра на народних музичних

інструментах, виконання народно-пісенних творів тощо) сприяють розвитку позитивної національної ідентичності. Крім того, професійне самовизначення, а саме специфіка професійної спрямованості та нове соціальне середовище у вигляді студентського колективу і викладачів також детермінують напрямок розвитку еґо-ідентичності.

Окремим пунктом варто відзначити, що особливості становлення еґо-ідентичності, та зокрема національної ідентичності залежать і від сімейного середовища. Стиль виховання має серйозний вплив на формування особистості впродовж всього її розвитку, однак в підлітковому та ранньому юнацькому віці він чи не найбільше обумовлює хід розвитку як ідентичності, так і особистісної зрілості. Основною особливістю підліткового віку є те, що зміщуються авторитети, починається поступове відділення від батьків, формування власних ідеалів, прагнення самостійності. В юнацькому віці відбувається завершення побудови світогляду, ціннісних орієнтацій, самостійності. Вступ в іноземний заклад вищої освіти, або навчання в іншому місті можуть значно пришвидшити формування власної ідентичності та зрілості. Таким чином гіперопікаюче ставлення батьків до дитини може значно загальмувати формування еґо-ідентичності. За рахунок прагнення вберегти дитину від небезпеки, постійного контролю, заборон або нав'язування своїх ідеалів та поглядів вона може стати «соціально обмеженою». Ідентичність, як відомо формується за рахунок співвіднесення себе з представниками інших соціальних груп, а в ситуації гіперопіки становлення особистості відбувається в умовах нестачі соціальних контактів. Таким чином її ідентичність може не сформуватись до кінця. Так, наприклад, прагнення вберегти дитину від небезпеки може супроводжуватись заборонами батьками відвідувань дитиною різних гуртків, пов'язаних з народною творчістю, стримування від участі в різних акціях, пов'язаних з культурним чи політичним життям країни серйозно впливають на розвиток всіх компонентів національної ідентичності. На тлі нав'язування батьками свого світогляду, своїх цінностей та ідеалів у дитини може сформуватись «псевдоідентичність», в основі якої лежить механізм інтроекції, як примітивна

форма ідентифікації. В цьому випадку людина начебто усвідомлює себе, свої бажання та цілі, ототожнює себе з тими чи іншими суб'єктами, однак це є лише наслідком простого переймання суджень батьків і сприйняття їх як власних.

Крім того, гіперопікуючи своїх дітей, батьки часто обмежують дитину в свободі, стримують прояви самостійності, що може призвести до появи таких рис як конформність та інфантильність. За рахунок цього особистість залишається незрілою, не здатною до самостійності, відповідальності, самовизначення.

Особливості становлення національної ідентичності, як і всієї системи ідентичностей в сім'ї з гіпоопікуючим стилем виховання або повною байдужістю до життя дитини дещо відрізняється. В таких родинах дитина слабо ототожнює себе з батьками, а отже процес ідентифікації проходить переважно з іншими родичами або в рамках інших соціальних груп. Так, наприклад, характерною особливістю юнацького віку є професійне самовизначення, а провідним типом діяльності є навчально-професійна діяльність [41]. Внаслідок цього становлення національної ідентичності в більшій мірі буде обумовлено особливостями навчального середовища, а саме студентським колективом та специфікою викладачів.

Гіпоопіка також впливає на становлення особистісної зрілості людини. В умовах гіпоопіки в дитини може швидше сформуватись самостійність та відповідальність. Показовим в цьому випадку є дослідження Л.В. Потапчук, згідно з яким рівень особистісної зрілості в учнів шкіл-інтернатів виявився вищим, ніж в учнів звичайних шкіл, що було обумовлено вищими вимогами середовища до самостійності [26]. Низький рівень контролю дітей в підлітковому та юнацькому віці може стимулювати їх швидшу самоідентифікацію, а отже і досягнення особистісної зрілості.

Часті переїзди та зміна місця проживання є важливим детермінантом напрямку розвитку національної ідентичності. На межі переходу з підліткового в юнацький вік особистість знаходиться на піку свого становлення та самовизначення. Культурні аспекти та ідеологія нової країни можуть мати

визначальний вплив на формування ідентичності особистості. Однак часті переїзди на даному віковому періоді можуть відстрочити формування сталої національної ідентичності, адже процес ідентифікації в кожному новому середовищі залишатиметься незавершеним.

На основі вищесказаного можна зробити висновок, що саме період закінчення підліткового віку та весь юнацький вік, на який припадають роки студентства, є сензитивним для формування особистісної зрілості та національної ідентичності. Особливості становлення даних феноменів в цьому віці обумовлені різними факторами, серед яких:

- успішність проходження кризи ідентичності, що впливає на подальше самовизначення, а отже в певній мірі обумовлює і становлення особистісної зрілості;
- освітнє середовище (а саме особливості студентського колективу і викладачів; специфіка обраної спеціальності);
- стиль виховання (гіпер- або гіпоопіка), який впливає на формування самостійності, почуття відповідальності;
- постійність місця проживання, що обумовлює формування сталої національної ідентичності.

РОЗДІЛ 2

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ТА ОСОБИСТІСНОЇ ЗРІЛОСТІ СТУДЕНТІВ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

2.1. Організація проведення дослідження

Основною метою дослідження є виявлення особливостей взаємозв'язку між національною ідентичністю та особистісною зрілістю студентів закладів вищої освіти. В якості гіпотези була висунута теза про те, що рівень сформованості національної ідентичності залежить від рівня особистісної зрілості студентів. Для перевірки даної гіпотези нами було вирішено виявити рівень національної ідентичності студентів та рівень їх особистісної зрілості. Таке дослідження дозволяє виявити реальний рівень сформованості цих двох феноменів та їх складових компонентів, а також з'ясувати наявність чи відсутність взаємозв'язку між ними та його основні особливості.

В процесі організації дослідження ми відштовхувались від того факту, що найбільш сензитивним віком для формування як особистісної зрілості, так і національної ідентичності є юнацький вік. Е. Еріксон об'єднував його з підлітковим і визначав його межі як 12-20 років. Досліджуючи формування даних феноменів, як національна ідентичність та особистісна зрілість, саме в рамках студентства нами було вирішено провести дослідження серед студентів перших курсів різних закладів вищої освіти та різних спеціальностей. Однак це вік, коли студенти тільки вступили в навчальний заклад, процес формування его-ідентичності та особистісної зрілості хоча і мають конкретний вектор розвитку, але ще можуть залишатися не завершеними. Крім того, вчені довели що освітнє середовище має вплив на формування національної ідентичності студентів. Саме тому нами також було створено контрольну групу, в яку

увійшли студенти четвертих курсів різних закладів вищої освіти та різних спеціальностей. По-перше, представниками четвертого курсу є студенти переважно віком від 20 до 21 року. Це вік, коли рівень еґо-ідентичності та особистісної зрілості вже перестає змінюватися і вони набувають своєї остаточної сформованості. Крім того, нами дослідження було проведено на представниках різних спеціальностей, що дозволяє врахувати вплив обраної спеціальності як побічної змінної на формування національної ідентичності.

Отже загалом вибірку склали 60 студентів закладів вищої освіти віком від 17 до 22 років. З них 30 студентів – представники перших курсів, віком від 17 до 19 років, що склали експериментальну групу, та 30 студентів четвертих курсів, віком від 19 до 22 років, що увійшли в контрольну групу. У дослідженні взяло участь 36 жінок, що складає 60% від вибірки, та 24 чоловіки, що є відповідно 40% від загальної вибірки. При цьому задля підвищення достовірності отриманих результатів, а саме уникнення впливу фактору обраної спеціальності як побічної змінної, в дослідженні взяли участь студенти різних спеціальностей, а саме: артилерійська розвідка, аеродромно-технічне забезпечення, графічний дизайн, дизайн, диригент хором, журналістика, іноземна філологія, маркетинг, медицина, міжнародні економічні відносини, менеджмент, облік та оподаткування, образотворче та декоративне мистецтво, ОТ, політологія, програмування, психологія, соціальна робота, сценічне мистецтво, туризм, цивільний захист. Варто також зазначити, що дослідження проводилось в середині навчального року, щоб студенти перших курсів на момент проходження тестів вже пройшли певну адаптацію до процесу навчання в закладі вищої освіти. Дослідження проводилося в електронному форматі, а саме з використанням Google форм. Електронна анкета складалася з короткого опису дослідження, паспорттики та трьох методик, перед кожною з яких була вказана чітка інструкція.

Перед початком дослідження студентам пропонувалося заповнити паспорттику, де їм необхідно було вказати свій вік, курс, спеціальність, заклад вищої освіти та рідне місто.

Для дослідження особистісної зрілості студентів було використано методику «Самоактуалізаційний тест», розроблений авторами Ю.Е. Альшиною, Л.Я. Гозманом, М.В. Загікою та М.В. Кроз на базі опитувальника особистісних орієнтацій ROI, розробленого Е. Шостромом. Дана методика складається зі 126-ти пунктів, в кожному з яких наявно два твердження. Піддослідному пропонується обрати одне, яке більше відповідає його поведінці чи цінностям. Дана методика містить дві основні шкали та 12 додаткових, що дозволяє дослідити рівень особистісної зрілості за всіма її складовими.

Для виявлення рівня сформованості національної ідентичності нами було використано дві методики. Перша методика – це тест Куна-Макпартланда «Хто я?». Дана методика створена на основі Я-концепції, запропонованої М. Куном і направлена на дослідження уявлень людини про свою особистість. Ця методика є нестандартизованим самоописом у відкритій формі. Вона дозволяє опосередковано робити судження про рівень рефлексії особистості, її самооцінку та ідентичність. Нами було використано дану методику в інтерпритації Т.В. Румянцевої. Студентам було запропоновано написати як можна більше варіантів відповідей на питання «Хто я?», нумеруючи кожную відповідь. Записувати можна було всі відповіді, які спадали їм на думку. Отримані дані дозволили виявити наявність в системі ідентичностей відповідей, що свідчать про наявність та вираженість компоненту етнічно-регіональної ідентичності.

Друга методика, яку було використано для діагностики рівня національної ідентичності студентів, є розроблена нами анкета-опитувальник, що складається з 30 тверджень. Дана анкета побудована на концепції трьохкомпонентної структури національної ідентичності. Відповідно до неї, національна ідентичність складається з когнітивного (знання про ознаки своєї нації, її культурно-історичну складову), афективного (відчуття спорідненості з представниками своєї нації, та всі почуття, що виникають відносно своєї нації та держави) та конативного (готовність відстоювати інтереси нації, брати участь в політичному та культурному житті країни) компонентів. Таким чином

опитувальник має чотири шкали: загальний показник рівня сформованості національної ідентичності, рівень когнітивного компоненту, афективного та конативного. Опитувальник містить 30 тверджень, кожне з яких оцінюється за шкалою від 0 до 2, де 0 – не згоден, 1 – складно відповісти, 2 – згоден. При підрахунку балів відповіді оцінюються таким чином: 0 (не згоден) – 0 балів, 1 (складно відповісти) – 1 бал, 2 (згоден) – 2 бали. Питання 4, 5, 12, 19, 20, 22, 24, 25, 26, 29 є зворотніми, тобто оцінюються навпаки: 0 (не згоден) – 2 бали, 1 (складно відповісти) – 1 бал, 2 (згоден) – 0 балів. Таким чином, максимальний бал, який може отримати респондент за шкалою «загальний показник рівня сформованості національної ідентичності» 60 балів. Отже низький рівень буде варіюватися в межах від 0 до 20 балів, середній – від 21 до 40 балів, високий – від 41 до 60. Шкали «когнітивний компонент», «афективний компонент» та «конативний компонент» містять по 10 тверджень, а максимальний бал за кожною з них дорівнює 20. Відповідно, низький рівень буде знаходитись в межах від 0 до 6 балів, середній від 7 до 13, а високий від 14 до 20. Бали за даними шкалами нараховуються так само, як і за шкалою «загальний показник рівня сформованості національної ідентичності». Так, до шкали «когнітивний компонент» відносяться такі твердження: 2, 6, 8, 10, 12, 15, 18, 21, 22, 25; до шкали «афективний компонент» відносяться 1, 4, 7, 9, 13, 17, 19, 24, 29, 30 твердження; до шкали «конативний компонент» відносяться твердження 3, 5, 11, 14, 16, 20, 23, 26, 27, 28. Повна версія опитувальника представлена в Додатку А.

2.2. Результати дослідження рівня особистісної зрілості студентів

На першому етапі дослідження було визначено рівень особистісної зрілості у студентів перших та четвертих курсів різних спеціальностей. Використовуючи методику «Самоактуалізаційний тест» було виявлено рівень сформованості особистісної зрілості студентів за двома основними шкалами, а саме «шкала підтримки» та «шкала орієнтації в часі». Отримані дані

дозволяють оцінити ступінь залежності поведінки та цінностей людини від різного роду зовнішніх впливів, а також виявити рівень здатності індивіда сприймати життя цілісно, розуміти взаємообумовленість минулого, теперішнього та майбутнього. В таблиці 2.1 показані результати дослідження особистісної зрілості у студентів перших курсів у числовому та відсотковому співвідношенні.

Таблиця 2.1

Рівень особистісної зрілості у студентів перших курсів

	Шкала	підтримки	орієнтації в часі
Рівень	низький	2 (6,7%)	6 (20%)
	середній	20 (66,6%)	20 (66,7%)
	високий	8 (26,7%)	4 (13,3%)

Таким чином з таблиці 2.1 ми бачимо, що переважна більшість студентів першого курсу мають середній рівень сформованості особистісної зрілості. Отримані бали за шкалою підтримки вказують на те, в більшості студентів вже сформована певна система цінностей та закладені патерни поведінки, які в більшій мірі вже є сталими та не змінюються під впливом оточуючого середовища. Студенти з середніми та високими показниками, а це більше 90% опитаних першокурсників, керуються переважно власними переконаннями, мало залежать від впливу оточуючих, вирізняються самостійністю та низькою конформністю. Це переважно люди з проміжним або інтернальним локусом контролю.

Бали, отримані за шкалою орієнтації в часі свідчать про те, що більшість студентів мають цілісне сприйняття часу, тобто в них є усвідомлення нероздільності минулого, теперішнього та майбутнього. Однак 20% першокурсників мають низькі показники за цією шкалою, що свідчить про їх схильність «застрягати» в минулому або занадто концентруватись на майбутньому, жити в постійному очікуванні чогось кращого.

Що ж стосується студентів четвертих курсів, то варто зазначити, що їх результати за даними шкалами (таб. 2.2) дещо відрізняються від показників у першокурсників.

Таблиця 2.2

Рівень особистісної зрілості у студентів четвертих курсів

	Шкала	підтримки	орієнтації в часі
Рівень	низький	10 (33,3%)	8 (26,7%)
	середній	18 (60%)	18 (60%)
	високий	2 (6,7%)	4 (13,3%)

Так, у студентів четвертих курсів теж переважають середні показники сформованості особистісної зрілості. Однак низьких показників серед представників четвертих курсів значно більше. Більше третини студентів мають низькі показники за шкалою підтримки. Це свідчить про їх залежність, конформність, певну несамостійність, зовнішній локус контролю. Крім того, відсоток студентів, що продемонстрували низький рівень за шкалою орієнтації теж дещо збільшився. Це може свідчити про надмірну фіксацію студентів на майбутньому, що обумовлено останнім роком навчання, або поділ часу на «до», тобто актуальний проміжок часу, коли студенти ще знаходяться в процесі навчання, та «після», як очікування того, що чекає на них після завершення навчання.

Особливість отриманих даних пояснюються двома аспектами. Перш за все варто зазначити, що Е. Шостром, автор методики РОІ, на основі якої було розроблено «Самоактуалізаційний тест», зазначав, що високі бали не завжди є показниками високого рівня особистісної зрілості. Він визначив, що зависокі бали можуть бути показником «псевдоактуалізації». Вона полягає в свого роду соціальній бажаності, бажанні респондента видати бажане за реальне. Таким чином, більшість опитаних, хто набирає високий бал, можуть давати відповіді з точки зору я-ідеального, а не я-реального. Вступишви на омріяну спеціальність,

студент може керуватись образом себе, як майбутнього професіонала, орієнтуватись на своє я-ідеальне, а отже, і проходити тест з висоти цих суджень. Однак через певний час починає діяти другий фактор – криза середини навчання, яка може початися як на третьому, так і на четвертому курсах. Особливістю цієї кризи є те, що в людини відбувається переоцінка цінностей. Її основною особливістю є те, що людина розчаровується в обраній спеціальності, перестає бачити майбутні перспективи, пов'язані з нею. Тобто вона пов'язана з втратою ілюзій щодо особливостей обраної спеціальності, студент більш тверезо оцінює можливість працевлаштування. Така криза особливо сильно може загостритись саме у тих людей, які мали занадто оптимістичні або певні фантазійні переконання щодо обраної спеціальності та свого образу майбутнього професіоналу. Якщо ця криза не вирішується, або людина остаточно розчаровується в обраній спеціальності, це може призвести до нестабільності ціннісних орієнтацій, невпевненості в собі та у своєму майбутньому. Все це пояснює, чому кількість студентів четвертого курсу з низькими показниками за основними шкалами тесту більша, ніж кількість студентів-першокурсників з такими самими показниками.

Також окремо варто розглянути результати студентів першого та четвертого курсів за додатковими шкалами. В таблиці 2.3 представлено порівняльні дані показників першого та четвертого курсів за шкалою «ціннісні орієнтації» у числовому та відсотковому значеннях.

Таблиця 2.3

Порівняльна таблиця за шкалою «ціннісні орієнтації»

Курс		1	4
Рівень	низький	2 (6,7%)	8 (26,7%)
	середній	24 (80%)	22 (73,3%)
	високий	4 (13,3%)	0 (0%)

Дана шкала описує те, наскільки людина поділяє ті характеристики, які вважаються типовими для зрілої особистості. З таблиці 2.3 видно, що представників першого курсу з середніми та високими показниками за цією шкалою на 20% більше, ніж представників четвертого курсу з аналогічними показниками.

Наступна шкала «гнучкість поведінки» доповнює шкалу ціннісних орієнтацій і характеризує особливості реалізації даних цінностей в поведінці. В таблиці 2.4 відображено результати першого та четвертого курсів за даною шкалою.

Таблиця 2.4

Порівняльна таблиця за шкалою «гнучкість поведінки»

Курс		1	4
Рівень	низький	2 (6,7%)	6 (20%)
	середній	24 (80%)	24 (80%)
	високий	4 (13,3%)	0 (0%)

Дана шкала описує певну лабільність особистості, її гнучкість, готовність швидко реагувати на мінливість подій. З представлених даних видно, що вони майже не відрізняються від показників за шкалою «ціннісні орієнтації», що доводить їх взаємозв'язок. Отже виходячи з даних двох шкал можна зробити висновок, що представники першого курсу більше поділяють цінності, характерні для зрілої особистості та мають більш гнучку поведінку. Це може пояснюватися тим, що юнацький вік характеризується сильною професійною спрямованістю особистості, тобто у юнака домінує прагнення до професійного самовизначення та становлення. Для четвертого курсу, в свою чергу, характерним є перегляд ціннісних орієнтацій за рахунок кризи середини навчання та відходження від професійного спрямування до сімейного.

Наступні дві пов'язані між собою шкали є шкала сензитивності до себе та шкала спонтанності. Ці шкали характеризують те, наскільки людина

усвідомлює свої почуття та бажання, і наскільки це проявляється в її поведінці. В таблиці 2.5 представлено результати першого та четвертого курсів за цими шкалами.

Таблиця 2.5

Результати з шкалами «сензитивність до себе» та «спонтанність»

Курс		1			4		
		Низ. рівень	Сер. рівень	Вис. рівень	Низ. рівень	Сер. рівень	Вис. рівень
Шкала	сензитивності до себе	4 (13,3%)	18 (60%)	8 (26,7%)	8 (26,7%)	20 (66,6%)	2 (6,7%)
	спонтанності	4 (13,3%)	20 (66,7%)	6 (20%)	8 (26,7%)	22 (73,3%)	0 (0%)

З отриманих даних видно, що результати за шкалами спонтанності та сензитивності до себе майже однакові. Крім того спостерігається та сама тенденція, що і в попередніх підрахунках. Кількість студентів четвертого курсу з низькими показниками за обома шкалами вдвічі більша, ніж кількість студентів-першокурсників з аналогічними балами. Середні та високі показники за даними шкалами свідчать про високу рефлексивність опитаних, їх здатність вільно висловлювати свої емоції, готовність до експромту, спонтанності, певна розкутість. В даному випадку також суттєвий вплив може мати криза навчання. Вона викликає певну невизначеність, а отже може призвести до бажання максимально контролювати ситуацію, бути готовим до будь-якого повороту долі та неготовність до спонтанності, жагою передбачити все.

Наступні дві шкали, результати яких представлені в таблиці 2.6, описують особливості самосприйняття людини, визначаючи рівень самоповаги

та самоприйняття особистістю себе. Результати за даними шкалами дозволяють вивити, наскільки людина приймає себе з усіма своїми особливостями, позитивними та негативними якостями та наскільки вона поважає себе за свої досягнення, позитивні якості.

Таблиця 2.6

Результати за шкалами «самоповага» та «самоприйняття»

Курс		1			4		
		Низ. рівень	Сер. рівень	Вис. рівень	Низ. рівень	Сер. рівень	Вис. рівень
Шкала	самоповаги	2 (6,7%)	20 (66,7%)	8 (26,7%)	4 (13,3%)	20 (66,7%)	6 (20%)
	самоприйняття	0 (0%)	24 (80%)	6 (20%)	2 (6,7%)	28 (93,3%)	0 (0%)

Порівнюючи результати двох шкал можна зазначити, що рівень самоповаги у студентів не значно нижче, ніж рівень самоприйняття. Однак слід зазначити, що показники за обома шкалами у обох курсів досить високі, що свідчить про адекватний рівень самосприйняття студентами себе та своїх досягнень.

В таблиці 2.7 представлені результати за наступними двома шкалами – це шкали «уявлення про природу людини» та «синергія».

Таблиця 2.7

Результати за шкалами «уявлення про природу людини» та «синергія»

Курс		1			4		
Шкала уявлень про природу людини		Низ. рівень	Сер. рівень	Вис. рівень	Низ. рівень	Сер. рівень	Вис. рівень
			8 (26,7%)	16 (53,3%)	6 (20%)	4 (13,3%)	18 (60%)

Продовження табл. 2.7

Курс	1			4		
	Низ. рівень	Сер. рівень	Вис. рівень	Низ. рівень	Сер. рівень	Вис. рівень
Шкала синергії	2 (6,7%)	26 (86,6%)	2 (6,7%)	6 (20%)	24 (80%)	0 (0%)

Ці шкали виявляють те, наскільки цілісно людина приймає світ та основні його протилежності, на кшталт маскулінності та фемінності або раціональності та емоційності. Чи ділить вона його на біле та чорне і вважає певні речі діаметрально протилежними та нездатними поєднатися, чи розглядає їх як одне ціле, як два протилежних явища, що активно взаємодіють та здатні в своїй взаємодії дати більше, ніж окремо один від одного. З даних таблиці 2.7 ми бачимо, що показники за цими шкалами значно відрізняються від показників попередніх шкал. За шкалою «уявлення про природу людини» четверть першокурсників мають низькі показники, що вдвічі більше, ніж у четвертого курсу. Це може бути пов'язано з так званім юнацьким максималізмом, для якого характерним є категоричність суджень, недостатня гнучкість, сприйняття різних явищ як дихотомічних, як взаємовиключних, таких, що не можуть поєднуватись, що не можуть мати середнє значення. Завищені вимоги до життя можуть призводити до більш негативного сприйняття людей, настороженого ставлення до них. Тому на четвертому курсі результати за даною шкалою є вищими. Однак дані шкали є досить близькими за значенням, тому їх пропонують аналізувати спільно. Об'єднавши результати двох шкал можна зробити висновок, що показники перших та четвертих курсів за ними є відносно однаковими.

Таблиця 2.8 відображає результати за шкалою прийняття агресії та шкалою контактності.

Таблиця 2.8

Результати за шкалами «прийняття агресії» та «контактність»

Курс		1			4		
		Низ. рівень	Сер. рівень	Вис. рівень	Низ. рівень	Сер. рівень	Вис. рівень
Шкала	прийняття агресії	2 (6,7%)	24 (80%)	4 (13,3%)	10 (33,3%)	18 (60%)	2 (6,7%)
	контактності	0 (0%)	18 (60%)	12 (40%)	4 (13,3%)	22 (73,3%)	4 (13,3%)

Результати за шкалою «прийняття агресії» вказують на те, що третина студентів четвертих курсів не сприймають агресію та гнів як прояв людської природи, а скоріше схильні пригнічувати це в собі або відчувати сором за такого роду прояви. В той же час переважаюча більшість студентів перших курсів ставиться до дратівливості та гніву як до природних явищ та приймає це в собі. Шкала контактності вказує на здатність як студентів 4-го курсу, так і студентів 1-го курсу швидко встановлювати нові тісні контакти з людьми.

Результати за останніми двома шкалами представлені в таблиці 2.9. Це дві шкали, які описують потребу людини в пізнанні.

Таблиця 2.9

Результати з шкалою пізнавальних потреб та шкалою креативності

Курс		1			4		
		Низ. рівень	Сер. рівень	Вис. рівень	Низ. рівень	Сер. рівень	Вис. рівень
Шкала пізнавальних потреб		4 (13,3%)	22 (73,3%)	4 (13,3%)	8 (26,7%)	22 (73,3%)	0 (0%)

Продовження табл.2.9

Курс	1			4		
	Низ. рівень	Сер. рівень	Вис. рівень	Низ. рівень	Сер. рівень	Вис. рівень
Шкала креативності	2 (6,7%)	18 (60%)	10 (33,3%)	0 (0%)	28 (93,3%)	2 (6,7%)

З даних таблиці 2.9 видно, що рівень пізнавальних потреб у першокурсників дещо вищий, ніж у студентів четвертих курсів. Це може бути пов'язано з тим, що студенти четвертих курсів знаходяться на стадії завершення навчання, вони вже мають більший досвід та націлені скоріше на подальшу реалізацію себе в житті в рамках отриманої спеціальності. В той час як перші курси тільки починають навчання, більше відкриті новому досвіду та направлені на процес активної пізнавальної діяльності. Що стосується другої шкали, то з результатів тесту видно, що студенти як перших курсів, так і четвертих мають переважно високий творчий потенціал.

Отже результати дослідження особистісної зрілості показали, що студенти першого курсу мають вищий рівень особистісної зрілості ніж студенти четвертого курсу. Це може бути пов'язано переважно з тим, що студенти перших курсів відповідають з точки зору я-ідеального, що пов'язано з їх уявленнями про себе як майбутнього професіонала. В той самий час низькі показники у студентів четвертих курсів можуть бути викликані невирішеною кризою середини навчання, що «руйнує» ілюзії щодо обраної спеціальності та майбутніх перспектив професії. Загалом переважна більшість студентів перших та четвертих курсів мають середні показники рівня особистісної зрілості.

2.3 Результати дослідження сформованості національної ідентичності студентів

На другому етапі дослідження було виявлено рівень національної ідентичності студентів за допомогою двох методик. Методика Куна-Макпартленда «Хто я?» була використана для аналізу системи ідентичностей студентів з метою виявлення в даній системі етнічно-регіонального компоненту. Перш за все варто зауважити, що аналіз даної методики виявив відносно низький рівень рефлексивності опитаних, адже максимальна кількість відповідей, що була дана в рамках цієї методики досягла десяти. Проаналізувавши результати методики було виявлено, що етнічно-регіональний компонент присутній лише в системі ідентичностей чотирьох студентів. Так, один студент у відповіді на питання вказав, що він «3. Українець» та «4. Націоналіст». Інший студент в якості однієї з відповідей написав «8. Патріот». Ще один студент у відповіді вказав «7. Жителька Запоріжжя» та «10. Патріот». Останній студент, в системі ідентичностей якого було виявлено етнічно-регіональний компонент, вказав у своїй відповіді «5. Українка». Перш за все варто зазначити, що дані відповіді є високим показником ідентифікації себе з певною нацією та важливістю цього компоненту в системі ідентичностей студентів. На це вказує нумерація, під якою ці характеристики були вказані. Крім того, слід зауважити, що всі ці студенти є представниками четвертого курсу, а їх спеціальність, на якій вони вчаться, не мала впливу на формування національної ідентичності. Вченими доведено, що найбільш інтенсивно національна ідентичність розвивається у тих, чия спеціальність пов'язана з вивченням історії, рідної мови та літератури [Г]. Однак студенти, в системі ідентичностей яких було виявлено етнічно-регіональний компонент, навчаються за спеціальностями «програмування», «психологія» та «дизайн».

Друга методика, яку було використано для виявлення рівня національної ідентичності студентів є створений нами опитувальник, який дозволив

визначити загальний рівень національної ідентичності та сформованість трьох її компонентів: когнітивного, афективного та конативного. Результати студентів перших та четвертих курсів за шкалою «загальний показник рівня сформованості ідентичності» представлені в таблиці 2.10.

Таблиця 2.10

Загальний показник рівня сформованості ідентичності

Курс	1			4		
	низький	середній	високий	низький	середній	високий
Результати	0 (0%)	14 (46,6%)	16 (53,3%)	2 (6,7%)	8 (26,6%)	20 (66,7%)

Результати дослідження вказують на те, що студенти перших та четвертих курсів мають переважно середній та високий рівні національної ідентичності. Показник низького рівня є надзвичайно низьким та є тільки серед студентів четвертих курсів. Все це вказує на те, що студенти мають досить чіткі уявлення щодо своєї особливостей своєї нації, ідентифікують себе з її представниками та беруть участь в житті та розвитку своєї країни та нації.

В таблиці 2.11 представлено результати, що демонструють вираженість трьох компонентів національної ідентичності у студентів перших та четвертих курсів.

Таблиця 2.11

Результати сформованості компонентів національної ідентичності

Курс	1			4		
	Низ.	Сер.	Вис.	Низ.	Сер.	Вис.
Когнітивний компонент	0 (0%)	8 (26,7%)	22 (73,3%)	0 (0%)	8 (26,7%)	22 (73,3%)
Афективний компонент	2 (6,6%)	14 (46,7%)	14 (46,7%)	2 (6,7%)	4 (13,3%)	24 (80%)
Конативний	8	18	4	8	10	12

компонент	(26,7%)	(60%)	(13,3%)	(26,7%)	(33,3%)	(40%)

За результатами дослідження компонентів національної ідентичності було виявлено, що найбільш сформованим серед студентів є саме когнітивний компонент. Більше ніж дві третини студентів мають високі показники за цією шкалою. Це свідчить про високий рівень обізнаності студентів щодо культури та історії своєї нації, усвідомлення її основних характеристик, які вирізняють її з-поміж інших. Результати, отримані за шкалою «афективний компонент» вказують на те, що студенти четвертого курсу мають значно вищий рівень сформованості афективної складової національної ідентичності, ніж студенти першого курсу. Це вказує на те, що вони ідентифікують себе з представниками своєї нації, відчувають спорідненість з ними, гордість за відомих національних героїв. Серед студентів перших курсів високий та середній рівні сформованості афективної складової має однакова кількість студентів. І зовсім малий відсоток має низькі показники. Це свідчить про те, що вони переживають певні почуття стосовно своєї нації, однак не в значній мірі. Однак результати, отримані за шкалою «конативний компонент» суттєво відрізняються від попередніх. Так, 40% студентів четвертого курсу мають високі показники за цією шкалою. Це вказує на їх діяльну активність, на те що вони беруть безпосередню участь в культурному та політичному житті своєї нації та держави, відстоюють її інтереси. Представників першого курсу з такими ж балами в три рази менше. Варто зазначити, що 60% студентів першого курсу продемонстрували середній рівень сформованості конативного компоненту. Попри це, більшість з показників були максимально наближені до низького рівня сформованості даного компоненту, та були вищими в межах одного – двох балів. Це вказує на низький рівень розвитку когнітивної складової, а отже неготовність брати участь в житті своєї нації та країни, неактивну громадянську позицію, пасивність. Крім того, близько чверті студентів четвертого курсу мають також низькі показники за цією шкалою.

Такі показники за шкалою конативного компоненту можуть бути наслідками декількох факторів. Перший фактор – особливості впливу

освітнього середовища. З самої школи діти отримують різноманітні знання про історію, мову, культуру та традиції своєї нації, вивчають основні державні символи; дітям також прививають любов до своєї нації та держави, формують відчуття спільності з її представниками, гордість за її видатних героїв. Однак майже жодне з таких патріотичних виховань не привчає дитину до того, що вона має окрім знань та прояву певних почуттів приймати активну участь в розвитку своєї нації, брати участь у культурних заходах, захищати її. Таким чином діяльнісний компонент не розвивається повноцінно та може залишитись не сформованим. В умовах навчання у вищих навчальних закладах освітнє середовище може змінюватися так, що буде сприяти розвитку цього компоненту.

Ще одним фактором, який впливає на формування даного компоненту є рівень особистісної зрілості. Вчені давно дійшли висновку, що одним з центральних її елементів є вміння брати на себе відповідальність та готовність до певної активності. Важливо розуміти, що будь-яка діяльність суб'єкта передбачає подальше несення відповідальності за це. За умов, якщо особистісна зрілість є недостатньо сформованою, даний компонент залишається не сформованим. Це може призвести до того, що людина, в силу недостатньої зрілості може мати чіткі уявлення щодо своєї нації, однак не до кінця переживати почуття, пов'язані з нею (спільність, спорідненість, гордість тощо) та не мати готовності захищати її та проявляти активність по відношенню до її культурного аспекту життя, політичного тощо.

Таким чином, проаналізувавши результати двох методик, направлених на вивчення рівня національної ідентичності було виявлено, що високі показники сформованості національної ідентичності більше характерні для четвертих курсів. Це доводять результати обидвох методик. Остання методика показала, що студенти чудово орієнтуються в культурно-історичних аспектах життя нації, розуміють основні характеристики, що відрізняють її серед інших націй. Тобто вони мають високий рівень сформованості когнітивного компоненту. Крім того, студенти четвертого курсу мають вищі показники за шкалою «афективний

компонент», а отже ідентифікують себе з представниками своєї нації та переживають позитивні відчуття, пов'язані з нею. Попри це, конативний компонент національної ідентичності розвинений у обох груп студентів найслабше. Особливо низькі результати демонструє перший курс. Це вказує на їх неготовність до діяльності, пов'язаної з благополуччям та розвитком нації.

2.4. Результати дослідження особливостей взаємозв'язку особистісної зрілості та національної ідентичності

Для дослідження взаємозв'язку між особистісною зрілістю та національною ідентичністю було використано результати методики САТ та розробленого нами тесту на виявлення рівня національної ідентичності.

Основною метою даного дослідження було проаналізувати особливості взаємозв'язку між рівнем особистісної зрілості та національної ідентичності.

Для перевірки було запропоновано такі гіпотези:

1. Студенти з високим рівнем особистісної зрілості будуть мати вищий рівень національної ідентичності, ніж студенти з низьким рівнем особистісної зрілості.
2. Студенти з високим рівнем особистісної зрілості матимуть більш сформований когнітивний компонент національної ідентичності, ніж студенти з низьким рівнем особистісної зрілості.
3. Студенти з високим рівнем особистісної зрілості будуть мати більш сформований афективний компонент особистісної зрілості, ніж студенти з низьким рівнем особистісної зрілості.
4. Студенти з високим рівнем особистісної зрілості матимуть більш сформований конативний компонент, ніж студенти з низьким рівнем особистісної зрілості.

Відповідно до методики САТ двома основними шкалами, які визначають рівень особистісної зрілості є шкала підтримки та шкала орієнтації в часі. Крім

того, автор методики, на основі якої було створено даний тест вказував, що середньостатистичним показником зрілої особистості є бали від 50 до 65.

Відштовхуючись від цього, нами було виділено дві групи студентів:

1. Студенти з середніми та високими показниками за шкалою підтримки (тобто з балами від 50 до 65);

2. Студенти з низькими показниками за шкалою підтримки.

Також було виділено ще дві групи студентів:

3. Студенти з середніми та високими показниками за шкалою орієнтації в часі;

4. Студенти з низькими показниками за шкалою орієнтації в часі.

Далі було виявлено загальний показник рівня розвитку національної ідентичності цих студентів (результати за шкалою «загальний показник рівня сформованості ідентичності»). Щоб переконатися у достовірності відмінностей між групами 1 та 2 і групами 3 та 4 було використано статистичний критерій U – Манна – Уїтні. Цей критерій є непараметричним та використовується у випадку, якщо умова нормального розподілу не дотримується. Показники рівня національної ідентичності не підпорядковуються нормальному розподілу, що обґрунтовує необхідність використання саме цього статистичного критерію. Результати представлені у таблиці 2.11.

Таблиці 2.11

Відмінність між групами 1,2 та групами 3,4

Шкала	Підтримка	Орієнтація в часі
Вибірка	N1 = 24	N3 = 20
	N2 = 12	N4 = 14
Критерій	T(емп)= 125 > T(кр)= 85	T(епм)= 181 > T(кр)= 83
Статистична значущість	p = 0.05	

Отримані результати говорять про наявність значних відмінностей між групами 1 та 2 і групами 3 та 4. Це може вказувати на те, що рівень особистісної зрілості може впливати на рівень національної ідентичності.

На наступному етапі було виокремлено показники рівня сформованості окремо когнітивного, афективного та конативного компонентів у групах 1, 2, 3, 4. Для перевірки наявності відмінності між групами також було використано критерій U – Манна – Уїтні. Результати представлені у таблицях 2.12, 2.13 та 2.14.

Таблиця 2.12

Відмінність рівня когнітивної складової у групах 1 і 2 та 3 і 4

Шкала	Підтримка	Орієнтація в часі
Вибірка	N1 = 24	N3 = 20
	N2 = 12	N4 = 14
Критерій	T(емп)= 146 > T(кр)= 85	T(емп)= 186,5 > T(кр)= 83
Статистична значущість	p = 0.05	

Дані таблиці 2.12 вказують на наявність відмінності між результатами групи студентів з середніми та високими показниками за шкалою підтримки та результатами групи студентів з низькими показниками за даною шкалою. Також підтвердилася відмінність між показниками рівня сформованості когнітивного компоненту національної ідентичності у групи студентів з середніми та високими показниками за шкалою орієнтації в часі та групи студентів з низькими показниками за цією шкалою. Це вказує на можливий вплив рівня особистісної зрілості на сформованість когнітивного компоненту національної ідентичності.

Таблиця 2.13

Відмінність рівня афективної складової у групах 1 і 2 та 3 і 4

Шкала		Підтримка	Орієнтація в часі
Вибірка		N124	N120
		N112	N114
Критерій		$T(\text{емп}) = 98,5 > T(\text{кр}) = 85$	$T(\text{емп}) = 159 > T(\text{кр}) = 83$
Статистична значущість		$p = 0.05$	

Дані таблиці 2.13 вказують на те, що рівень особистісної зрілості впливає на рівень сформованості афективного компонента національної ідентичності.

Таблиця 2.14

Відмінність між групами 1 та 2 за рівнем сформованості конативного компонента

Шкала		Підтримка	Орієнтація в часі
Вибірка		N1 = 24	N3 = 20
		N2 = 12	N4 = 14
Критерій		$T(\text{емп}) = 126 > T(\text{кр}) = 85$	$T(\text{емп}) = 171,5 > T(\text{кр}) = 83$
Статистична значущість		$p = 0.05$	

Отримані дані свідчать про те, що існує відмінність між групою 1 та групою 2, а також між групою 3 та групою 4. Це може бути ознакою впливу особистісної зрілості на сформованість конативного компонента національної ідентичності.

Для того, щоб виявити залежність між рівнем національної ідентичності та особистісної зрілості на останньому етапі дослідження було використано коефіцієнт кореляції Спірмена. Варто зазначити, що для виявлення рівня особистісної зрілості використовується інтервальна шкала, а для виявлення

рівня національної ідентичності – шкала Лайкерта, яку прийнято відносити до рангової. Крім того, як вже було вказано раніше, результати не підпорядковуються умові нормального розподілу. Саме тому в даному випадку доцільно використовувати кореляцію Спірмена.

Для цього між собою було об'єднано результати груп 1 та 2, та окремо груп 3 та 4, після чого їх по чергово було співставлено з результатами за всіма шкалами опитувальника, що вивчає рівень національної ідентичності. Результати кореляційного аналізу представлено в таблиці 2.15.

Таблиця 2.15

Результати кореляційного аналізу

	Шкала підтримки	Шкала орієнтації в часі
Загальний рівень національної ідентичності	0,099	-0,283
Когнітивний компонент	0,019	-0,239
Афективний компонент	0,227	-0,182
Конативний компонент	0,081	-0,211

Отримані результати вказують на те, що сила зв'язку є дуже слабкою між усіма елементами національної ідентичності та особистісної зрілості, а отже залежності між цими двома поняттями не виявлено. Однак варто звернути увагу на декілька аспектів отриманих результатів.

Перш за все, показники, отримані в результаті використання статистичного критерію свідчать про явну відмінність між групами, що мають низький рівень особистісної зрілості та групами з середніми та високими результатами. Однак слабкість виявленого зв'язку під час кореляційного аналізу може вказувати на наявність нелінійного зв'язку між цими двома явищами, або його опосередкованість.

Друге, на що необхідно звернути увагу – це те, що попри надзвичайну слабкість зв'язку, отримані коефіцієнти за шкалою орієнтації в часі є негативними, що є ознакою зворотної пропорційності цього зв'язку. Варто зазначити, що шкала орієнтації в часі передбачає цілісне сприйняття минулого, теперішнього та майбутнього, розуміння їх взаємообумовленості та вміння жити теперішнім, насолоджуватись моментом. На когнітивному рівні національної ідентичності це відображається в тому, що людина усвідомлює, як минуле її нації та країни пов'язане з її теперішнім та майбутнім. Однак кореляція в даному випадку хоч і слабка, однак є негативною. Тобто це вказує на те, що в тих випадках, коли вона наявна, рівень національної ідентичності схильний спадати по мірі зростання особистісної зрілості. Це може бути пов'язано з актуальними подіями, що відбуваються в країні. Незавершеність війни на сході України, нестабільна економічна ситуація та пандемія COVID-19 є серйозними факторами впливу на результати дослідження. Проявляючи більшу зацікавленість в житті країни, люди з високим рівнем національної ідентичності можуть мати низькі показники за шкалою орієнтації в часі. Обумовлено це надмірною фіксованістю на майбутньому, появою занепокоєння щодо подальшої політичної та економічної ситуації в країні та на фоні цього формуванням страху щодо можливості самореалізації. Особливо це стосується студентів перших та четвертих курсів. Навчаючись на першому курсі, в студента, що має високу національну ідентичність, за рахунок активної включеності в життя країни та усвідомлення реальної актуальної ситуації і її можливих наслідків, може виникнути занепокоєність щодо можливості подальшої самореалізації в рамках обраної спеціальності. Відповідно студенти

четвертих курсів можуть мати певні страхи через те, що, пройшовши чотири роки навчання, вони не матимуть змоги працевлаштуватись через потенційні політичні та економічні проблеми. Все це призводить до певної фіксованості на минулому (роздуми про те, чи варто було обирати саме цю спеціальність) або майбутньому (стан невизначеності щодо подальшого розвитку економічної та політичної ситуації в країні, в разі загострення війни, пандемії тощо), а отже і до зниження показників за шкалою орієнтації в часі.

Отже, в ході дослідження було запропоновано чотири гіпотези. За допомогою використання статистичного критерію U – Манна – Уїтні було статистично спростовано нуль-гіпотези про рівність показників рівня національної ідентичності та сформованості її когнітивного, афективного та конативного компонентів у групі з середнім та високим показниками за шкалою підтримки та групі з низькими результатами. Також було спростовано нуль-гіпотезу про рівність аналогічних показників у групі з середнім та високим результатом за шкалою орієнтації в часі та групі з низьким результатом за цією ж шкалою. Це дає підстави стверджувати про наявність певного впливу особистісної зрілості на рівень національної ідентичності.

Завдяки методу кореляційного аналізу було виявлено надзвичайно слабкі зв'язки між явищами особистісної зрілості та національної ідентичності. Співвідносячи показники кореляції та статистичного критерію можна дійти висновку, що наявний зв'язок є опосередкованим або нелінійним. Це вказує на потребу в подальших дослідженнях цієї проблеми. Крім того, слабка але негативна кореляція може вказувати на вплив тривалої війни, нестабільної економічної ситуації та пандемії як хронічного стресового фактору, за рахунок чого відбувається зворотній зв'язок національної ідентичності та орієнтації в часі як елементу особистісної зрілості. Отже запропоновані нами гіпотези можна вважати неповністю спростованими. Це дає підґрунтя для подальших досліджень.

2.5. Рекомендації щодо формування позитивної національної ідентичності у студентів закладів вищої освіти

Розробляючи рекомендації щодо формування позитивної національної ідентичності варто зважати на отримані результати дослідження національної ідентичності студентів закладів вищої освіти. Вони показали, що 60% студентів перших та четвертих курсів мають високий рівень національної ідентичності, а 36,6% – середній рівень. Однак досліджуючи окремо рівень складових компонентів було виявлено, що рівень розвитку когнітивного компоненту є надзвичайно високим (73,3% опитаних), рівень сформованості афективного компоненту є дещо нижчим (63,3% опитаних), а показники сформованості конативного (діяльнісного) компоненту є надзвичайно низькими (26,6% опитаних). Крім того методика «Хто я?» Куна-Макпартленда показала майже повну відсутність етнічно-регіонального компоненту в системі ідентичностей студентів (тільки у 6,6% студентів було виявлено присутність уявлень про себе, як про представника певної держави та нації).

Отримані дані свідчать про відсутність готовності студентів брати активну участь в розвитку своєї країни та нації, брати участь в культурному та політичному житті країни. Це може пояснюватися особливостями патріотично-виховних програм в школах та інших закладах освіти, які побудовані переважно за одним і тим же принципом. Зазвичай ці програми реалізуються в рамках таких предметів як «Я і Україна», «Історія України», «Українська мова та література». Вони передбачають набуття знань про культуру своєї країни, географічні та певні демографічні особливості, вивчення основних державних символів та їх значення, історії країни, її мови та літератури. Це закладає міцний фундамент для формування когнітивного компоненту національної ідентичності. В закладах вищої освіти продовжується формування цього компоненту в процесі вивчення таких дисциплін як історія української та зарубіжної культури, політична психологія, етнопсихологія, політична історія тощо. Все це є пояснює високі показники рівня сформованості когнітивного

компоненту у студентів. Все це опосередковано сприяє розвитку афективної складової. В школі в рамках курсу історії учні знайомляться з відомими героями своєї нації та їх досягненнями, це впливає на формування почуття гордості за них, бажання бути членом нації, де є такі герої. В закладах вищої освіти студенти знайомляться з відомими вітчизняними науковцями та дослідниками, що зробили внесок в розвиток тієї чи іншої науки. Все це формує почуття гордості, бажання бути частиною цієї нації, а отже і певну спорідненість з її представниками. Однак варто також зазначити, що прямого впливу на формування цього компоненту не відбувається. Більше того, в процесі вивчення історії України великий вплив має позиція викладача, яка часто виступає фактором впливу на ставлення учнів та студентів до національних героїв. Через низький рівень української ідентичності у громадян колишнього СРСР та відсутності серйозних програм з формування патріотичності та національної свідомості за часи вже незалежної України в суспільстві відбувається розкол, що формує неоднозначність сприйняття військового конфлікту, який відбувається на сході України. Це послаблює сприйняття образу військового як захисника та героя. Таким чином формується негативне ставлення до героїв країни, сором за причетність до своєї нації, що є знижує рівень сформованості афективного компоненту національної ідентичності.

Таке ставлення сприяє відсутності бажання брати активну участь в культурному та політичному житті країни, зберігати традиції своєї нації, а отже призводить до зниження рівня конативної складової національної ідентичності. Однак варто також зауважити, що низький рівень сформованості конативного компоненту є наслідком особливостей побудови патріотично-виховних програм. Вони направлені на розвиток знань про свою націю, але не формують готовність відстоювати її інтереси, захищати державу, розвивати культуру та підтримувати традиції. Про це свідчать високі показники за когнітивним компонентом та низькі за конативним.

Таким чином, розвитку позитивної національної ідентичності сприятиме розширення програм патріотичного виховання в школах та запровадження таких в закладах вищої освіти. Програма розвитку патріотичності та національної ідентичності повинна бути направлена на розвиток системи знань про основні характеристики своєї нації, її історію, культуру, політичне життя, на формування почуття гордості за своїх національних героїв, поваги до них, спільності з представниками нації, та на формування бажання та готовності до захисту країни, відстоювання національних інтересів, активної участі в розвитку культури.

Для цього не обов'язково створювати окремі предмети та запроваджувати додаткові години навчання. Такий підхід є не конструктивним та малоефективним. Для реалізації такої програми важливим є творчий підхід в побудові плану викладання дисципліни. Це вимагає високого професіоналізму від викладача, аналітичність та критичність його мислення та креативність. Так, наприклад, для розвитку когнітивного та афективного компонентів можна використовувати перегляд певних фільмів, або його фрагментів, з метою поглиблення знань, розвитку співчуття героям, формування поваги до них. Також можна залучати в навчальний процес відомих людей, які зробили вагомий внесок в життя країни. Так, наприклад, в рамках викладання певних дисциплін можна запрошувати на пари учасників ООС, відомих українських науковців, режисерів тощо, або влаштовувати конференції з ними. Це може зацікавити студентів, дати відповіді на основні питання, що виникають в ході спілкування та заохотити їх до активного розвитку науки своєї країни, її культури. У випадку спілкування з ветеранами АТО студенти можуть зацікавитись військовою службою, наданням допомоги солдатам, волонтерською діяльністю тощо. Таким чином відбувається формування конативного та когнітивного компонентів. Також важливим є залучення студентів та учнів до культурного життя країни. Так, наприклад, в рамках викладання дисципліни «Історія української культури» в якості одного з занять студентам можна запропонувати відвідати виставку сучасних картин

українських художників, або майстерню, де виготовляють певні українські прикраси, вироби з глини тощо. Таким чином відбувається пряме залучення студентів до ознайомлення з культурним життям країни, що сильніше активізує їх процеси ідентифікації, а отже підвищує інтенсивність формування всіх її компонентів.

У випадку з розвитком національної ідентичності, зокрема її конативного компоненту, важливо керуватися педагогічним принципом активності. Саме він є основним стимулом розвитку активності учнів. В шкільному навчальному середовищі важливо спонукати дітей до творчості. Це може бути виготовлення прикрас в традиційному українському стилі, малювання картин, вишивання, написання віршів. Можна запровадити щорічний конкурс на найкращий малюнок, присвячений певним національним святкам, видатним постатям країни тощо. В рамках навчання у закладах вищої освіти цей принцип може реалізовуватись шляхом проведення бесід та дискусій на теми, пов'язані з життям країни, політикою, історією, де буде необхідністю обґрунтувати важливість цих питань, їх вплив на життя пересічного громадянина, та зрозуміти, як ця тема може допомогти у вирішенні життєвих проблем. Таким чином студенти починають усвідомлювати взаємовплив кожного представника нації на долю країни, її розвиток та процвітання і навпаки, вплив процвітаючої країни на можливості самореалізації. Це також лежить в основі формування конативного компоненту національної ідентичності, адже спонукає до активної участі в житті країни.

Також окремо варто відзначити, що конативний компонент національної ідентичності багато в чому обумовлюється саме готовністю відстоювати інтереси країни та висловлювати активну громадянську позицію. Така неготовність в певній мірі може бути зумовлена низьким рівнем відповідальності особистості. Готовність брати на себе відповідальність є важливою складовою особистісної зрілості. Тому формування самостійності та відповідальності є важливим завданням шкіл та закладів вищої освіти, адже це

створює підґрунтя для формування і особистісної зрілості людини, і її національної ідентичності.

Підсумовуючи все, варто зазначити, що освітнє середовище має серйозний вплив на формування особистості, зокрема таких феноменів як особистісна зрілість та національна ідентичність. Результати дослідження вказують на необхідність сфокусувати увагу навчальних закладів на розвитку діяльнісного компоненту національної ідентичності. Для цього важливо керуватися творчим підходом до побудови навчальних занять та активним використанням принципу активності в своїй педагогічній діяльності. Для розвитку конативного компоненту важливо залучати учнів до творчої активності, включаючи в цю творчість аспекти національної культури. А в рамках студентства це залучення різних відомих персоналій в навчальний процес, формування занять у вигляді бесід з метою розвитку розуміння впливу кожного громадянина на процвітання нації та навпаки, впливу розвитку країни на успішність самореалізації.

ВИСНОВКИ

Отже національна ідентичність є структурним компонентом особистісного «Я», який утворюється в результаті процесу ототожнення людини з певною національною спільнотою та є багатокomпонентним утворенням. Будучи різновидом соціальної ідентичності, національна ідентичність є важливою складовою его-ідентичності особистості. Особистісна зрілість, в свою чергу, це феномен, що забезпечує здатність людини до відповідальності, самостійності, високої ефективності, продуктивності та відкритості новому досвіду. Одним з факторів, що сприяє розвитку особистісної зрілості, є процес ідентифікації. Він являє собою частиною процесу усвідомлення, кінцевим продуктом якого є сформована его-ідентичність, що автоматично стає елементом особистісної зрілості. Таким чином, національна ідентичність, як складова системи ідентичностей суб'єкта, є одним з компонентів особистісної зрілості.

Період кінця підліткового віку та весь юнацький вік, на який припадають роки студентства, є сензитивним для формування особистісної зрілості та національної ідентичності. Особливості становлення даних феноменів в цьому віці обумовлені такими факторами, як успішність проходження кризи ідентичності, особливості освітнього середовища, специфіка обраної спеціальності, стиль виховання в сім'ї та незмінність місця проживання.

Проведене емпіричне дослідження виявило, що більше половини студентів мають високий рівень національної ідентичності та середній рівень особистісної зрілості. Також було виявлено, що лише 20% відсотків студентів мають високі показники сформованості конативного компоненту національної ідентичності, що обумовлює необхідність активного сприяння його розвитку.

Вивчаючи особливості взаємозв'язку особистісної зрілості та національної ідентичності завдяки використанню статистичного критерію було

виявлено розбіжності в показниках рівня національної ідентичності у групи студентів з високим та середнім рівнем за особистісної зрілості та студентами з низьким рівнем зрілості. Однак шляхом кореляційного аналізу було виявлено дуже слабкий зв'язок між рівнем особистісної зрілості та національної ідентичності, що може свідчити про те, що цей зв'язок є нелінійним або опосередкованим. Також варто зазначити, що слабка але негативна кореляція може вказувати на вплив тривалої війни, нестабільної економічної ситуації та пандемії як хронічного стресового фактору, за рахунок чого відбувається зворотній зв'язок національної ідентичності та орієнтації в часі як елементу особистісної зрілості. Це вказує на необхідність подальших досліджень з метою виявлення побічних факторів, що обумовлюють виявлені розбіжності в показниках студентів з низьким рівнем особистісної зрілості та студентів з середніми і високими показниками.

Результати проведеного дослідження вказують на необхідність підвищення рівня патріотичного виховання в закладах вищої освіти з метою активізації формування конативного та афективного компонентів національної ідентичності у студентів. Це можна зробити завдяки використанню творчого підходу до побудови навчальних занять та активним використанням принципу активності в своїй педагогічній діяльності. Для розвитку конативного компоненту важливо залучати учнів до творчої активності, включаючи в цю творчість аспекти національної культури. А в рамках студентства це можна реалізувати шляхом залучення різних відомих персоналій в навчальний процес, формування окремих занять у вигляді бесід з метою розвитку розуміння впливу кожного громадянина на процвітання нації та навпаки, впливу розвитку країни на успішність самореалізації.

Також окремо варто відзначити, що конативний компонент національної ідентичності багато в чому обумовлюється саме готовністю відстоювати інтереси країни та висловлювати активну громадянську позицію. Така неготовність в певній мірі може бути зумовлена низьким рівнем відповідальності особистості. Готовність брати на себе відповідальність є

важливою складовою особистісної зрілості. Тому формування самостійності та відповідальності є важливим завданням шкіл та закладів вищої освіти, адже це створює підґрунтя для формування і особистісної зрілості людини, і її національної ідентичності.

Використання таких заходів допоможе усвідомити значущість впливу власної активності на процвітання своєї країни, та підвищить готовність студентів до діяльності, спрямованої на розвиток своєї держави та національної культури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Асмолов А.Г. Психология личности: учеб.пособ. Санкт-Петербург: Речь, 2006. 384с.
2. Бичко О.В. Профілі української ідентичності. Соціально-психологічний аналіз: монографія. Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2007. 281 с.
3. Божович Л.И. Проблемы формирования личности: избр. психол. тр. / под ред. Д.И. Фельдштейна 3-е изд. Воронеж: МОДЭК, 2001. 349 с.
4. Боришевський М.Й. Психологічні механізми розвитку особистості. Актуальні проблеми психології: Соціальна психологія. Психологія управління. Організаційна психологія: зб. наук. пр. Київ, 2001. Т.1 Ч.2. С. 26-33.
5. Братченко С.Р., Миронова М.Р. Личностный рост и его критерии. Психологические проблемы самореализации: науч. сборн. Санкт-Петербург, 1997. С. 38-46.
6. Галажинский Э.В. Самореализация личности: взгляд с позиции психоистории. *Сибирский психологический журнал*. 2000. №11-12. С. 47-49.
7. Гафіатуліна А.В. Психологічні особливості формування національної самосвідомості студентської молоді України: автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Київ, 2018. 20 с.
8. Гора О.В. Освітнє середовище як фактор формування національної ідентичності студентів вищих навчальних закладів. *Витоки педагогічної майстерності. Серія «Педагогічні науки»*. 2011. Вип. 8(1). С. 97-101.
9. Губа Н.О., Смирнова А.В. Взаємозв'язок емоційного вигорання та особистісної зрілості у студентському віці. *Проблеми сучасної психології*. 2018. №2. С. 20-27.
10. Дідик Н.М. Феномен особистісної зрілості в інтерпретації українських дослідників. *Молодий вчений*. 2014. №1(03). С. 128-131.

11. Емельянова С.И. Что такое идентичность, или история одного события. *Рукописный журнал Общества ревнителей русской философии*. 2005. №8. С. 147-152.
12. Занюк С.С. Психологія мотивації: навч. посіб. Київ: Либідь, 2002. 304 с.
13. Коростелина К.В. Социальная идентичность и конфликт. Исследование социальной идентичности на пути примирения в Крыму / К.В. Коростелина. Симферополь: Доля, 2003. 360 с.
14. Лукасевич О.А. Особливості досягнення особистісної зрілості студентами вищого навчального закладу. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова*. 2009. №26. С.67-71.
15. Львовичкіна А.М. Етнопсихологія: навч. посіб. Київ: МАУП, 2002. 144 с.
16. Маслоу А. Мотивация и личность / пер. с англ. А.М. Татлыбаева. Санкт-Петербург: Евразия, 1999. 479 с.
17. Меднікова Г.І. Теоретико-методологічні засади дослідження системної детермінації становлення особистісної зрілості студентів. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Сковороди. Психологія*. 2013. Вип. 45(2). С. 135-143.
18. Меднікова Г.І. Особистісна зрілість: сутність та критерії. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Сковороди. Психологія*. 2012. Вип. 43(2). С. 179-186.
19. Москаленко В.В. Психологія соціального впливу: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2007. 448 с.
20. Нельга О.В. Українська етносоціологія: навч. посіб. Київ: МАУП, 2015. 538 с.
21. Овсянецька Л.П. До питання про психологічні критерії зрілої особистості / Л.П. Овсянецька. *Актуальні проблеми психології: Соціальна психологія. Психологія управління. Організаційна психологія: зб. наук.пр.* Київ, 2001. Т.1. Ч.2. С. 105-110.

22. Огнев'юк В.О. Освіта в системі цінностей сталого людського розвитку (світоглядно-методологічний аспект): дис. ... док. філос. наук: 09.00.03. Київ, 2003. 400с.
23. Панченко С.М. Особистісна зрілість: сутність і перспективи актуалізації в умовах післядипломної освіти. *Вісник післядипломної освіти*. 2010. Вип. 1(2). С. 308-316.
24. Піонтковська Д.В. Психологічні особливості розвитку національної ідентичності студентської молоді: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. Кам'янець-Подільський, 2017. 195с.
25. Посохова Я.С. Проблема ідентичності та визначення психологічних основ її визначення. *Право і безпека*. 2015. №2. С. 217-221.
26. Потапчук Т.В. Психологічні особливості становлення особистісної зрілості старшокласників: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. Київ, 2001. 16с.
27. Потапчук Т.В. Національна ідентичність: становлення та розвиток у сучасному суспільстві. *Наукові записки Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя. Серія: Психолого-педагогічні науки*. 2012. №1. С. 50-53.
28. Правдивець Н.О. Теоретична модель феномену ідентичності особистості / Н.О. Правдивець. Актуальні проблеми психології: Організаційна психологія. Економічна психологія. Соціальна психологія: зб. наук. пр. / за ред. С.Д. Максименка, Л.М. Карамушки. Київ, 2010. Т.1. Ч.27. С. 137-145.
29. Реан А.А. Личностная зрелость и социальная практика. *Теоретические и прикладные вопросы психологии*. Санкт-Петербург, 1995. Вып. 1. С. 34-40.
30. Ревенко С.П. Сучасні підходи до вивчення ідентичності особистості юнацького віку. *Наука і освіта*. 2013. №7. С. 196-199.
31. Ромек В.Г. Поведенческая психотерапия: учеб. пособ. Москва: Академия, 2002. 304 с.
32. Русалов В.М. Психологическая зрелость: единая и множественная характеристика. *Психологический журнал*. 2006. Т.27. №5. С. 83-87.

33. Семенюк Л.М. Хрестоматия по возрастной психологии: учеб. пособ. / под ред. Д.И. Фельдштейна: 2-е изд., дополн. Москва: Институт практической психологии, 1996. 219 с.
34. Сладкий Д. Національна ідентичність як фактор національної та міжнародної безпеки. *Політичний менеджмент*. 2008. №2(29). С. 110-119.
35. Сміт Ентоні. Національна ідентичність / пер. з англ. П. Таращука. Київ: Основи, 1994. 224 с.
36. Соколова В.Ф. Психологічні особливості розвитку національної самосвідомості студентської молоді засобами української літератури: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. Київ, 2009. 20 с.
37. Співак Л.М. Розвиток позитивної національної ідентичності студентської молоді на навчальних заняттях з «Етнопсихології». *Проблеми сучасної психології*. 2018. №2. С. 135-140.
38. Сухобская Г.С. Понятие «зрелость социально-психологического развития» в контексте андрагогики. *Новые знания*. 2002. №4. С. 17-20.
39. Татаренко И.В. Национальная идентификация в переходных обществах: автореф. дис. ... канд. филос. наук: 09.00.11. Москва, 2003. 23 с.
40. Терещенко К.В. Національна ідентичність як складова системи соціальної ідентичності особистості. *Вісник післядипломної освіти*. 2010. Вип. 1(2). С. 392-399.
41. Усова Е.Б. Возрастная психология: учебно-методический комплекс 2-е изд., испр. Минск: МИУ, 2009. 56 с.
42. Фрейджер Р., Фейдимен Д. Личность. Теории, упражнения, эксперименты / пер. с англ. Е. Будагова, М. Васильева, В. Кучерявкин, Ю. Мурашова, Л. Ордановская, М. Парсаданова, С. Рысев, Ю. Свенцицкая, С. Чилингарова. Санкт-Петербург, 2006. 704 с.
43. Хьелл Л., Зиглер Д. Теории личности / пер. с англ. С. Меленевская, Д. Викторова. Санкт-Петербург, 2016. 608 с.
44. Штепа О.С. Особистісна зрілість: Модель. Опитувальник. Тренінг: монографія. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. 210 с.

45. Эльконин Д.Б. К проблеме периодизации психического развития в детском возрасте. *Вопросы психологии*. 1971. №4. С. 32-39.
46. Эриксон Э. Детство и общество / пер. с англ. А.А. Алексеева. Санкт-Петербург: Питер, 1996. 592 с.
47. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризисы / пер. с англ. А.В. Толстых. Москва: Издательская группа «Прогресс», 1996. 344 с.
48. Хриксон Э. Проблемы Эго-идентичности. *Реферативный журнал: Социология*. 1991. № 1. С. 173-200.
49. Barret M. English Children's Acquisition of a European Identity / M. Barrett; G. Breakwell, E. Lyons (eds.) / *Changing European Identities: Social-Psychological Analyses of Social Change*. Oxford: Pergamon Press, 1996. P. 145-172.
50. Koshmanova T. National identity and cultural coherence in educational reform for democratic citizenship. *Education, Citizenship and Social Justice*. 2006. №1. P. 105-118.

ДОДАТОК А

Опитувальник «Дослідження національної ідентичності» - це методика діагностики рівня національної ідентичності. Він складається з 30 тверджень та має чотири шкали: загальний показник рівня сформованості національної ідентичності, рівень когнітивного компоненту, афективного та конативного.

Інструкція: Вам пропонується опитувальник, що складається з 30 тверджень. Оцініть їх за шкалою від 0 до двох, де:

0 – не згоден;

1 – складно відповісти;

2 – згоден.

Твердження:

1. Я відчуваю спорідненість з представниками своєї нації.
2. Я добре знаюся на літературі мого рідного краю (маю уявлення про письменників і поетів та їх основні твори).
3. За необхідності я буду відстоювати інтереси своєї нації.
4. Я відчуваю злість/відразу коли бачу на комусь символіку своєї країни.
5. Я не беру участь у політичному та культурному житті країни.
6. Я добре знаю мову своєї держави.
7. Коли я бачу національну символіку своєї країни – я відчуваю гордість.
8. Я знаю основні історичні постаті, що вплинули на становлення моєї нації.
9. Я пишаюся тим, що належу до своєї нації.
10. Я добре знаю гімн та національну символіку своєї країни.
11. Я беру участь в культурному житті країни.
12. Я вважаю, що історія та традиції мого народу – це лише пережиток минулого, мені не обов'язково їх знати.
13. Я пишаюся тим, що серед представників моєї країни є велика кількість талановитих та успішних людей.

14. Я стараюся говорити державною мовою.
15. Я цікавлюсь національними традиціями рідної культури.
16. Я намагаюся всіляко розповсюджувати інформацію про культуру та історію свого народу.
17. Коли я чую гімн своєї країни – мене наповнює почуття гордості.
18. Я добре розумію, чим моя нація відрізняється від інших.
19. Традиції та інша культура моєї країни залишає мене байдужим/байдужою.
20. Я змінив(ла) б громадянство, якби в мене з'явилась така можливість.
21. Я можу назвати не менше п'яти історичних постатей, що зробили внесок в розвиток моєї національної культури.
22. На мою думку, мова не є культурною ознакою певної нації, мені не обов'язково її знати.
23. Я беру активну участь в політичному житті країни.
24. Коли я говорю «я – українець/поляк/білорус» (в залежності від Вашої національності), я відчуваю сором.
25. Я вважаю, що література не є частиною культури моєї нації, мені не обов'язково її знати.
26. Я не святкую національні свята своєї країни.
27. Я прикрашаю свій одяг певними елементами національного вбрання/національною символікою.
28. Я дотримуюсь традицій своєї національної культури.
29. Досягнення представників моєї країни залишають мене байдужими.
30. Коли я бачу людей в національному вбранні, в мене виникає почуття гордості та гідності.

Обробка результатів: при підрахунку балів відповіді оцінюються таким чином: 0 (не згоден) – 0 балів, 1 (складно відповісти) – 1 бал, 2 (згоден) – 2 бали. Питання 4, 5, 12, 19, 20, 22, 24, 25, 26, 29 є зворотніми, тобто оцінюються навпаки: 0 (не згоден) – 2 бали, 1 (складно відповісти) – 1 бал, 2 (згоден) – 0 балів.

Максимальний бал, який може отримати респондент за шкалою «загальний показник рівня сформованості національної ідентичності» 60 балів. Отже низький рівень буде варіюватися в межах від 0 до 20 балів, середній – від 21 до 40 балів, високий – від 41 до 60.

Шкали «когнітивний компонент», «афективний компонент» та «конативний компонент» містять по 10 тверджень, а максимальний бал за кожною з них дорівнює 20. Відповідно, низький рівень буде знаходитись в межах від 0 до 6 балів, середній від 7 до 13, а високий від 14 до 20. Бали за даними шкалами нараховуються так само, як і за шкалою «загальний показник рівня сформованості національної ідентичності».

Так, до шкали «когнітивний компонент» відносяться такі твердження: 2, 6, 8, 10, 12, 15, 18, 21, 22, 25; до шкали «афективний компонент» відносяться 1, 4, 7, 9, 13, 17, 19, 24, 29, 30 твердження; до шкали «конативний компонент» відносяться твердження 3, 5, 11, 14, 16, 20, 23, 26, 27, 28.